

Prikaz ljudskog lika u crtežima djece rane i predškolske dobi

---

Mićanović, Petra

Undergraduate thesis / Završni rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Teacher Education / Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:147:777147>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-15**

Repository / Repozitorij:

[University of Zagreb Faculty of Teacher Education - Digital repository](#)

**SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ODGOJITELJSKI
STUDIJ**

PETRA MIĆANOVIĆ

ZAVRŠNI RAD

**PRIKAZ LJUDSKOG LIKA U
CRTEŽIMA DJECE RANE I
PREDŠKOLSKE DOBI**

Zagreb, rujan 2019.

**SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ODGOJITELJSKI
STUDIJ**

PREDMET: Metodika likovne kulture

ZAVRŠNI RAD

Petra Mićanović

Prikaz ljudskog lika u crtežima djece rane i predškolske dobi

MENTOR: prof. mr. art. Kristina Horvat Blažinović

Zagreb, rujan 2019

SADRŽAJ

SADRŽAJ	
Sažetak	1
Summary	2
1. UVOD	3
2. VAŽNOST LIKOVNOG IZRAŽAVANJA	5
3. RAZUMIJEVANJE DJEČJEG LIKOVNOG STVARALAŠTVA	7
3.1. Istraživanje dječjeg crteža	7
3.2. Elementi dječjeg crteža	10
4. RAZVOJNE FAZE DJEČJEG LIKOVNOG STVARALAŠTVA	14
5.FAZA IZRAŽAVANJA PRIMARNIM SIMBOLIMA (FAZA ŠARANJA)	16
5.1. Značenje kruga	23
5.2. Glavonošci	24
6. PRIKAZ LJUDSKOG LIKA U FAZI SLOŽENIH SIMBOLA	26
6.1.Transparentni oblici i rendgenski prikaz	31
6.2. Spolne razlike	32
6.3. Profil	33
7. FAZA ŠEME I FAZA POČETNOG REALIZMA	35
9. POKRET	42
10. LJUDSKA FIGURA U PROSTORU	44
11. LIKOVNE AKTIVNOSTI U VRTIĆU – PRAKTIČNI DIO RADA	45
11.1. Crtanje autoportreta	46
11.2. Crtanje balerininog plesa	52
12. ZAKLJUČAK	59
LITERATURA	60
POPIS ILUSTRACIJA	61
Kratka biografska bilješka	62
IZJAVA O SAMOSTALNOJ IZRADI RADA	63

Sažetak

Osnovni cilj ovog završnog rada je prikazati faze razvoja dječjeg likovnog stvaralaštva, konkretnije razvoj prikaza ljudskog lika u djece rane i predškolske dobi. Mnoga istraživanja su provedena u razvoju likovnog stvaralaštva. Tako su Lowenfeld i Brittain odredili šest faza razvoja. U završnom radu istražene su , uz pomoć literature, prve dvije faze dječjeg likovnog stvaralaštva, koje obuhvaćaju fazu šaranja ili fazu izražavanja primarnim simbolima, a ona obuhvaća djecu od dvije do četiri godine starosti. U toj fazi je značajan prilog ostavila Rhoda Kellog koja je proučavala razvoj prvih šara, koje su preteča za razvoj složenijih simbola. Nakon faze šaranja , nastupa faza izražavanja složenim simbolima ili predšematna faza, koja se proteže od djetetove četvrte do sedme godine života.

Razlike između tih dviju faza su vrlo velike, jer kako se dijete razvija i raste, spoznaje svijet koji ga okružuje, tako njegova sposobnost i u likovnom stvaralaštvu raste. Počeci likovnog izražaja kreću od linija- titrajućih, izlomljenih, kružnih. Nakon linija zatvara se prvi oblik pomoću kruga, a kasnije i četverokuta. Prepoznatljivi lik u tim počecima je takozvani glavonožac, koji s razvojem djeteta napreduje i dobiva sve više detalja, dok se ne preobrazi u reprezentativnu figuru prikaza ljudskog lika.

Saznanja koja su predstavljena u teorijskom dijelu rada, su u praktičnom dijelu rada potvrđena. Likovne aktivnosti provedene s djecom u dobi od dvije do sedme godine života, te njihovi crteži jasno potvrđuju sve faze razvoja u likovnom stvaralaštvu. U provedenim aktivnostima su također dobivena jasna saznanja o važnosti materijala, tehnika i poticaja koji se nude djeci kako bi se djeca mogla izraziti, ali i o znanju koje odgojitelji trebaju imati da bi poticali i omogućili djeci nesmetan i potpun razvoj u svim segmentima njihova života.

Ključne riječi: dijete, crtež, likovno stvaralaštvo, razvojne faze likovnog stvaralaštva djece, ljudski lik.

Summary

Fundamental purpose of this final report was to represent stages of artistic development in children's growth, especially development of human figure image at toddlers and pre-school children.

Lowenfeld and Brittain described six stages of artistic development. In this report the basis is on first two stages of artistic development. First stage is known as Scribbling stage which includes drawings of children from age two to four. Rhoda Kellogg observed the occurrence of specific patterns common to all human beings that are expressed by children, from first mark to representational objects such as humans. Preshematic stage appears after Scribbling stage and it includes children age from four to seven.

Differences between these two stages are very large because children evolve, grow and realize the world around them, and also their ability in artistic development.

Earliest drawings are various types of scribbles including disordered, longitudinal and circular vibrating lines. After that period children draw representational symbols, round shaped and square shaped figures. Recognizable form of Tadpole are drawn by children and that Tadpole is growing and gets details until it becomes a recognizable shape of a human figure.

Cognitions which are represented in theoretical part of this report are in practical part confirmed.

Artistic activities carried out with children from age two to seven and their drawings are confirming all stages of artistic development. Artistic activities which are carried out are also clearly obtaining the meaning of materials, techniques and encouragement in child's artistic development. We can see the importance of all of these for young children to develop and learn and grow in all parts of their lives.

Key words: child, drawings, artistic development, stages of artistic development, human figure.

1. UVOD

Posebno i unikatno u čovjekovom procesu razvoja i učenja su prednosti i mogućnosti. Kad mi, ljudska bića, učimo, taj nas čin vodi iznad onog što znamo, vodi nas do mogućnosti. Upravo nas je ta mogućnost svojstvena ljudskim bićima dovela do izuma i elaboracija ljudske kulture. Svaka kultura, primitivna ili civilizirana, posjeduje svoja znanja, načine bilježenja i shvaćanja svijeta koji nas okružuje, koje treba istražiti. Od davnih vremena kulture bilježe crtežom svoju povijest, svoj rad, vrijednosti. Po zidovima špilja, hramova, piramida, crtežima prikazuju ono bitno za svoju kulturu, običaje i život. Upravo u istraživanju svijeta koji nas okružuje najbolje možemo učiti s djecom. Uzbudljivo je konstruirati spoznaje zajedno s djecom. Zajedno rastemo, zajedno stvaramo i postižemo nova saznanja. Djeca su umjetnici, izumitelji, znanstvenici i istraživači. Istražuju svijet oko sebe. Spontana su, emotivna, sazrijevaju postepeno. Dijete svoj doživljaj oko sebe, svoje promatranje, svoja saznanja, otkrića, emocije, spontanost pretapa u likovni izraz. Njihovi počeci su spontani, oni postepeno upoznaju likovne tehnike i materijale, izražavaju se primarnim, a potom složenim simbolima. Kreću s ovladavanjem sredstava rada od primarnih simbola do složenih simbola, te prepoznavanja stvarnosti. Naravno da postoje individualne razlike u tom razvoju koje ovise o sposobnostima, mogućnostima i nasljednom faktoru te okruženju u kojemu se pojedinac razvija. Isto tako se razvija i prikaz ljudskog lika kao jednog od primarnih tema u dječjem likovnom stvaralaštvu. Mi smo tu da taj razvoj pratimo, potičemo, promatramo te da čujemo, prepoznamo i vidimo dječje mogućnosti i interese. Uz to im moramo osigurati sva moguća sredstva za njihov cjelovit i optimalan razvoj.

Djeca su čarobnjaci mirisa, boja i zvuka i nitko nije veći majstor u otkrivanju tih titravih tajni od djece. Djeca su genijalna u oduhovljavanju pojava. Radosti jedne poslijepodneve rasvjete, muzikalnu ljepotu mjesečine pod krošnjom kestenova, noćnu vožnju u vlaku ne može doživjeti svečanije od djeteta – nitko. U neoskvrnutom još osjećaju prostora u šarenilu boja i mirisa, djeca stoje pred događajima naivno i to prvotno gledanje jeste najvrjednije, jer je neposredno razotkrivanje zastora nad scenom koja se trajno objavljuje čovjeku kao tajna vlastitog života. (Krlježa, 1932, Povratak Filipa Latinovicza).

Tema ovog rada proizašla je iz vlastite ljubavi prema likovnom stvaralaštvu. Već nakon prvog sata metodike likovne kulture pomislila sam koliko različitih poticaja metoda i načina rada postoji. Na koje sve načine djeca putem likovnog izražaja mogu izraziti osjećaje, potrebe, koliko se iz samog njihovog crteža vidi što sve znaju i kako otkrivaju te uče o okolini kojom su okruženi. Polazeći od toga odlučila sam detaljnije pristupiti temi razvoja crteža ljudskog lika djece rane i predškolske dobi. Ali ne samo fazama razvoja, već i onome što im i kako približiti da bi otkrili svijet oko sebe, kakve i koje poticaje im pružiti da razvoj bude što bolji i potpuniji. Djeca koriste umjetnost, odnosno slikanje i crtanje kao način iskazivanja svog doživljaja svijeta koji ih okružuje. Djeca koriste umjetnost kao način učenja putem razvitka koncepta koji daje vidljivu formu, putem simbola koji su apstrakcija okoline, putem organiziranja i pozicioniranja tih simbola u cjelinu. Likovno je izražavanje dinamična i jedinstvena aktivnost koja ima iznimne potencijale za učenje i razvoj djeteta. Proces crtanja, slikanja i konstruiranja raznih materijala i elemenata te njihovo iskustvo i doživljaj istih i sklapanje u cjelinu s potpuno novim značenjem. U tom procesu interpretacije okoline djeca nam daju više od crteža ili skulpture. Daju nam dio sebe: kako razmišljaju, osjećaju i vide. Uočavamo da iz godine u godinu, od individue do individue mogućnosti učenja ne zauzimaju samo intelektualno, već socijalno, emocionalno, perceptivno, fizičko i psihičko znanje i mogućnosti.

I zaista, jedan od odgoja i obrazovanja od najranije dobi trebalo bi biti poticanje mogućnosti da se otkriva, da se traže odgovori. Crtanje je konstantan proces asimilacije i projekcije osjeta i informacija, njihovo miješanje s psihičkim stavljajući svega u novu formu. Učimo preko osjeta. Mogućnost da vidimo, osjetimo, čujemo, onjušimo i okusimo daje nam kontakt s okolinom. Stoga je razvoj perceptivnih osjetila vrlo bitan u razvojnom procesu. U likovnom izražavanju upravo ti osjeti dolaze do punog izražaja. Što je veća mogućnost razvoja osjetilnosti, veća je i mogućnost odgovora na njih, doživljaja te samim time i učenja.

2. VAŽNOST LIKOVNOG IZRAŽAVANJA

Djeca se rode sa sposobnošću likovnog izražavanja, ne uče je, već im je urođena, te se razvija iz prirodnih predispozicija dječjeg bića, kao reakcija na okolinu i djetetovog unutarnjeg svijeta. Dječje likovno stvaralaštvo i stvaralaštvo odraslih pojedinaca individualno je doživljavanje oblika, individualno shvaćanje i pronalaženje ideja, kao i njihovo izražavanje. Stvaralačke sposobnosti razvijaju se baš zbog njihove individualnosti i ona se ne smije zatirati. Likovno se izražavanje manifestira u obliku likovnih simbola, njihovih odnosa i oblika kojima djeca dočaravaju svijet oko sebe. Njima to dolazi spontano i prirodno. (Belamarić, 1986, str. 13)

Umjetnost nije ista za odrasle osobe i za djecu. Za djecu je ona prvenstveno način izražavanja, doživljavanja i igre. Nema dvoje iste djece, dijete nije statično, ono se stalno mijenja i raste. Njegov doživljaj i percepcija rastu kao i interpretacija okoline koja ga okružuje. Crteži koje djeca stvore često se od strane odgojitelja čuvaju, divi im se, ali te iste doživljava se kao formu koju bi i druga djeca trebala savladati. Naime, najbolje bi bilo bez takvog uplitanja. Treba ih pustiti da izraze vlastitu kreativnost, da bez zadržke izraze svoje samopouzdanje u stvaranju vlastitih oblika. Najbitniji je sam proces razvoja djeteta: mišljenje, osjećaji, reakcije, opažanje, znanje, zanimanje. Za razliku od ostalih predmeta poput matematike, hrvatskog jezika ili prirode, u umjetnosti nema krivih i točnih odgovora.

Zato mi odgojitelji ne smijemo predlagati da nacrtaju nešto onako kako mi mislimo da bi trebalo izgledati. Bitan je dječji izraz i njihov doživljaj. Na nama je da ih u vlastitom izražaju podržimo i da im u razvoju istog omogućimo doživljaj i emocije te razvoj vlastite estetske osjetljivosti. Ako crtaju shematski, njihov vlastiti izričaj izostaje.

Odgojitelj nije tu da djeci daje odgovore, već da usmjerava dijete da samo odgovori. Znanje nije dati točan i pogodan odgovor zbog kojeg ćemo biti nagrađeni. Samospoznaja bi trebala biti najveća nagrada jer bez nje nema ni umjetničkog izražavanja bez obzira na doživljeno i na materijale koje nudimo.

Osnova izražaja je izražavanje sebe, svog autentičnog doživljaja koji raste zajedno s djetetom kako se razvija samopouzdanje, socijalnost, emocionalnost,

fizički i intelektualni razvoj. Osim što je važno povezati se sam sa sobom, važno je prihvatiti i cijeniti one koji su drugačiji, strani, koji nisu kao mi jer svi smo različiti. Tek prihvaćanjem drugih i njihovih ideja možemo živjeti kao zajednica.

Likovni izražaj treba se shvatiti kao nešto individualno. Cijenimo djetetov rad tako što razumijemo kako ono doživljava okolinu, kako su njegovi crteži dio njegova života. Odgojitelj treba planirati aktivnosti tako da dijete ima priliku razviti samopouzdanje i izraziti svoj doživljaj. Nije važan prikaz crteža, važne su razlike u doživljaju kako dijete raste. Za dijete je likovno izražavanje proces, a na odgojitelju je da razumije dijete i da ga potiče u njegovom izražavanju, da ono uživa u samom uzbuđenju crtanja, da izrazi misli i osjećaje te tako intelektualno i kreativno raste. (Lowenfeld and Brittain, 1987, str. 2-13).

3. RAZUMIJEVANJE DJEČJEG LIKOVNOG STVARALAŠTVA

3.1. Istraživanje dječjeg crteža

Crteži nam daju uvid u dječje misli, osjećaje, maštu, konflikte, brige, ali i percepciju i refleksiju na svijet oko njih. Stoga je dječje likovno stvaralaštvo kroz crtež multidimenzionalno. Razumijevanje dječjeg stvaralaštva vrlo je bitno, a i sam proces crtanja dostupan je i najjednostavniji medij pomoću kojega se djeca mogu izraziti. Ekonomičan je, a i dalje nudi širok pojas mogućnosti za izražavanje. Zato je točan izraz da je umjetnost prozor u dječje probleme, uspomene i doživljaje. Crtanje nam nudi drugi jezik, pored riječi, kojim dijete može podijeliti osjećaje, ideje, percepciju, maštu, okolinu, znanje s nama. Vrlo često djeca radije komuniciraju s nama crtežima nego riječima.

U zadnjem stoljeću raste zanimanje za razumijevanje dječjeg likovnog stvaralaštva jer crtanjem djeca daju, odnosno bilježe svoja promatranja i shvaćanja okoline te ih na svoj jedinstven i individualan način pretvore u vizualnu formu, kako Cathy A. Malchiodi govori u svojoj knjizi *Understanding Children* s Drawings*. (Malchiodi, 1998, str. 1)

Istraživanja o oblicima i sadržaju dječjeg likovnog stvaralaštva s multidimenzionalnog aspekta su u mnogočemu pridonijela razumijevanju dječjeg crteža. C. Malchiodi u svojoj knjizi spominje istraživanja Viktora Lowenfelda koji je shvatio da dječji intelektualni razvoj prati kreativan razvoj te odredio faze razvoja dječjeg crteža, ali ujedno shvatio i vrijednosti spontanog izraza osjećaja kroz umjetnost.

Uz Lowenfelda, Malchiodi spominje i istraživanja Gardnera i Winnera koji su naglasak stavili na povezanost dječjeg crteža s razvojem kognitivnih sposobnosti.

Vrlo bitne zaključke u razvoju dječjeg likovnog stvaralaštva donijela je i Rhoda Kellogg, koja je na velikom broju dječjih crteža uočila slične uzorke uobičajenih prikaza ljudskih figura kod djece. U istraživanju je krenula od prvih dječjih pokušaja da ostave trag do crtanja reprezentativnih oblika ljudi, životinja, odnosno svega što ih okružuje.

Silver, kako Malchiodi navodi u svojoj knjizi, svoja je istraživanja posvetila povezivanju likovnog stvaralaštva s intelektualnim i emocionalnim razvojem. U svom radu s gluhom djecom i djecom s poteškoćama u učenju, došla je do saznanja

da se razne kognitivne vještine mogu razviti kroz zadatke iz crtanja. Shvatila je da samo pokoja linija može predstavljati ideju, čak i cijeli koncept, da crteži predstavljaju prostorne odnose, kao što su visina, dubina, te da imaju svoje logičnosti. (Malchiodi, 1998, str. 15 -16)

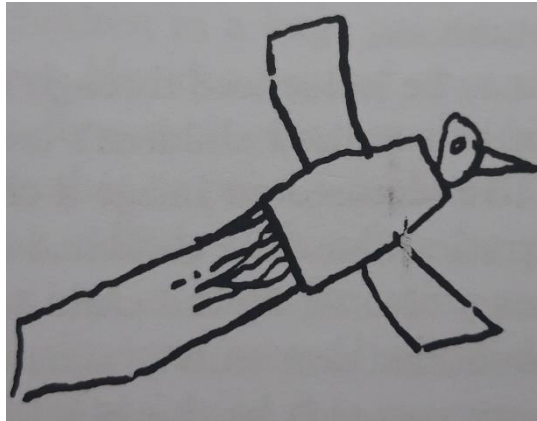
Važnost komunikacije kroz dječji crtež te spontani crteži vrlo su važni u razumijevanju likovnog stvaralaštva djece. Bitna je povezanost misli, simbolike i psihološkog stanja djece u njihovom likovnom stvaralaštvu. Vrlo je važno, kako Malchiodi napominje u svojoj knjizi, znati da je za djecu crtanje proces koji utjelovljuje doživljaje, koji stvara nešto novo i osobno te da djeca u tom procesu na mnoge načine prikazuju svoje odabire, kombinacije svojih linija, oblika i boja, da zapravo na podlozi te raznim materijalima kombiniraju sadržaje, stil, formu i kompoziciju i na taj način prenose svoju vlastitu interpretaciju okoline. (Malchiodi, 1998, str 19.).

Djetinjstvo je svojstveno svakom živom biću, ali isto tako ima mnoge materijalne, kulturološke, roditeljske, okolinske i genske faktore o kojima zavisi. Stoga su i materijali, okolina u kojoj dijete stvara, raste i razvija se, njegov osobni kapacitet, motivacija, talent i interes također vrlo važni u razvoju.

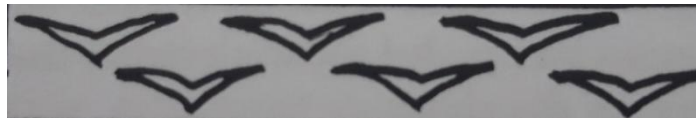
Djeca obično crtaju na tri načina: po memoriji ili sjećanju, iz mašte ili po promatranju. Crteži po sjećanju nastaju prema tome što je dijete uočilo i upamtilo na osobi ili objektu i često nije jednostavno djetetu to prikazati. Stoga nacrtaju jednostavne figure bez puno detalja koje uz poticaj i ohrabrenje odgojitelja mogu dopuniti.

Crtanje iz mašte za neku je djecu vrlo jednostavno i bez imalo će poteškoća nacrtati lik originalno i interesantno, dok neka djeca to neće moći, jer imaju oskudnu maštu i nisu sklona maštanju. Neka se djeca boje neuspjeha pa se bez vođenja ili pomoći, odnosno usmjeravanja ne mogu izraziti. Utjecaj medija kako navodi Malchiodi umanjio je sposobnost zamišljanja. Razvojne faze u crtanju također imaju utjecaj na maštovitost. Starija djeca i adolescenti radije kopiraju nešto ili gledaju oko sebe u nešto jer je za to razdoblje vrlo važno postići realnu, autentičnu sliku, a i zabrinuti su zbog točnosti detalja. Nije im ugodno ako „pogriješe“ i često su razočarani svojim uratkom. Mlađa su djeca, nasuprot tome, spontana i neopterećena fotografskom točnošću detalja njihovog crteža. Crtanje prema promatranju neka djeca odaberu sama jer im je najlakše nacrtati nešto što vide, u što gledaju. Kod crtanja djeca često postaju ovisna o pomagalima kao što su bojanke i slikovnice koje

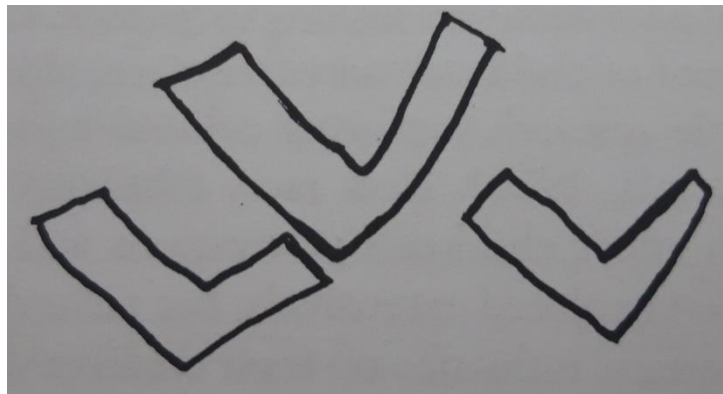
nude već gotove slike i forme objekata, ljudi i životinja te se njihov crtež zasniva na kopiranju oblika. (Bodulić, 1982, str. 28-29). Utjecaj bojanki jasno je vidljiv iz slika koje slijede. Naime, dijete je nacrtalo svoj vlastiti prikaz ptice, a nakon izlaganja gotovim shematskim prikazima u bojanki, i djetetov je prikaz poprimio shematski oblik.

Slika 1 Prikaz ptice, djevojčica 4 g. starosti. Izvor: Malchiodi, 1998, str. 23

Slika 2 Prikaz ptica u slikovnici. Izvor: Malchiodi, 1998, str. 23

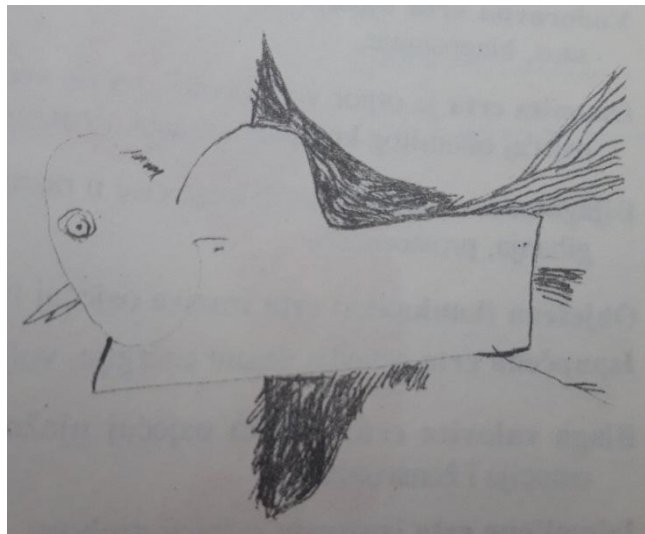

Slika 3 Prikaz ptica iste djevojčice 4 g stare nakon izlaganja slikovnici. Izvor: Malchiodi, 1986, str. 23

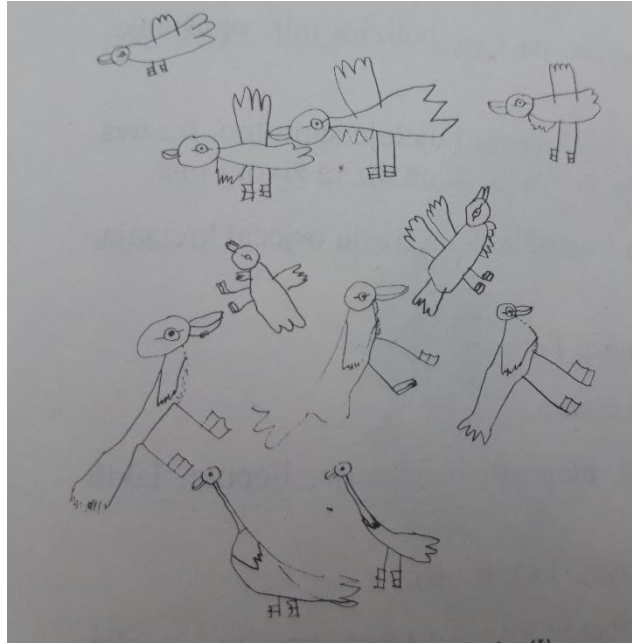
3.2. Elementi dječjeg crteža

Crta je u osnovni likovni element crteža. Crtež je osnovni oblik svakog likovnog izražavanja. Kad u crtežu prevladava linija kao osnovni element, nazivamo ga linearnim, dok je tonski crtež izveden svjetlom i sjenom. Crtež nastaje korištenjem crtačkog instrumenta i njegovim gibanjem, odnosno povlačenjem po papiru, tj. plohi. Prema tome, crtom oblikujemo prostor i plohu te shodno tome razlikujemo prostorne crte koje srećemo u prirodi poput grane drveta, trave, iglica bora, korijenja. Plošne crte prikazuju stvarnost na plohi i uz pomoć njih prikazujemo granice između ploha, likova, rubova i obrisa oblika.

Razlikujemo crte po toku - ravne i krivulje, po karakteru - tanke, debele, guste, rijetke, duge, kratke, oštre, neoštre, zaobljene, kontinuirane, isprekidane, izlomljene, te po značenju – strukturne, koje daju sastav, građu i obris oblika, i konturne ili obrisne koje opisuju i odvajaju pojedine oblike crteža, te teksturne crte koje služe za dočaravanje karaktera površine. (Jakubin, 1990, str. 11 - 15)

Slika 4 Prikaz obrisne i strukturne linije. Izvor: Jakubin, 1990, str. 15

Slika 5 Prikaz obrisne linije. Izvor: Jakubin, 1990, str. 15

Crte same po sebi imaju određene psihološke karakteristike. Crte izražavaju puls, karakter i emocije. Tako vodoravna crta djeluje mirno i opuštajuće dok okomita izražava kretanje, rast, život, radost. Blago valovite daju osjećaj nježnosti, blagosti, elegancije, dok su izlomljene grube i energične. (Jakubin, 1990, str. 16)

Vibrirajuće linije vrlo su važne u dječjem likovnom stvaralaštvu, često su prikazane u dječjim crtežima, a najčešće prikazuju pokret, energiju, životnost, odnosno kretanje. Vibrirajuće linije zajedno s kružnim linijama prikazuju ritam, sposobnost kretanja i oživljavaju lik. (Belamarić, 1986, str 16-17)

Crtanje kod djece ujedinjuje proces stvaranja i likovnog izražavanja pa je važno razumijevanje crte, crteža, materijala, ali i mjesta crtanja.

U području crtanja razlikujemo mokre i suhe tehnike. Suhe su olovka, kreda, ugljen i kemijska olovka, a mokre flomaster, tuš – pero, tuš – drvce, tuš – trska, tuš – kist i lavirani tuš, odnosno sve tehnike rada tušem i tekućim sredstvima.

Najčešće su crtačke tehnike koje se koriste u radu s djecom rane i predškolske dobi, a koje u svojoj knjizi *Drvo ili mjesec* spominje Jasenka Šparavec (2018, str. 57), olovka, kreda, ugljen, tuš i flomaster. Ona u svom dugogodišnjem radu kao odgojitelj navodi da je **olovka** prva crtačka tehnika koja se koristi. Olovka ima svoja određena svojstva, ima mekih i tvrdih olovaka i prema svojstvima se koriste i daju bogatije likovne izraze. Ne smije je se držati pretvrdo, već lagano, a ovisno o

potezima i tvrdoći olovke dobivamo mnoge mogućnosti toniranja i sjenčanja, daje nam mogućnost tonske modelacije i privida plastičnosti. (Jakubin, 1990, str. 85). Šparavec u svojoj knjizi navodi da djeca sama istražuju mogućnosti crtanja olovkom te da se kod predškolske djece koristi za crtanje tema koje obiluju sitnim detaljima.

Drvene bojice koriste se kao sljedeća crtačka tehnika, osobito one debele za mlađu djecu, kako navodi Šparavec. Zanimljive su im zbog mogućnosti odabira boje, ali i crtanja svjetlijim bojama na tamnijoj podlozi.

Flomaster se vrlo često koristi u predškolskoj dobi. Razlikujemo ih prema debljini špica i topivosti u vodi (razlikujemo akvarelske i permanentne flomastere). Tehnika rada flomasterom djeci je vrlo zanimljiva zbog raznih i vrlo intenzivnih boja, lakog ispunjavanja ploha, osobito onim debljim flomasterima, ali i mogućnosti da se raznim debljinama flomastera nacrtaju sitniji i krupniji detalji.

Kreda je još jedna crtačka tehnika koju djeca vole. Primjenjiva je na otvorenom prostoru kao što je pločnik, na papir pločama, školskim pločama, bijelom papiru, ali i papiru druge boje. Kreda je bijela ili u boji, vrlo se lako razmaže pa daje mogućnost postizanja nijansi svjetla i sjene. Mora se fiksirati, a može se koristiti i u kombinaciji s ugljenom.

Ugljen je vrlo mekan, omogućuje izvlačenje tankih i debelih crta, oštih i jasnih crta, ali i niz tonskih vrijednosti. Najbolji je prirodni drveni ugljen, a postoji i prešani, sintetički ugljen. Prirodni se lakše razmazuje po papiru, a sintetički bolje prijanja i nije ga potrebno fiksirati. Podloge su hrapavije, npr. pak papir, i upotrebljava se na bijelom ili toniranom papiru. Može se koristiti u kombinaciji s kredom.

Tuš kao crtačku tehniku djeca vole koristiti u ranoj dobi, kako navodi Šparavec (2018, str. 70), i moguće ga je koristiti s kistom ili drvenim štapićem na suhoj ili mokroj podlozi - lavirani tuš. Djeci je zanimljivo promatrati kapanje boje i njeno razlijevanje na mokroj podlozi. Tušem možemo izvući tanje i deblje linije, ovisno o peru, odnosno drvцу ili debljini kista kao sredstva kojim nanosimo tuš. Lavirani tuš na mokroj podlozi daje posebno efektne nijanse i oblike jer se razlije, a na suhoj podlozi daje svjetlije i tamnije nijanse i gradacije boje (Jakubin, 1990, str 84 - 94.)

Odgojitelji bi svakako trebali poznati razlike između tehnika i materijala te mogućnosti koje nam one pružaju. Prije svega trebamo osigurati kvalitetne i različite materijale. Djeca često izbjegavaju koristiti potrgane pastele, neki ne žele koristiti

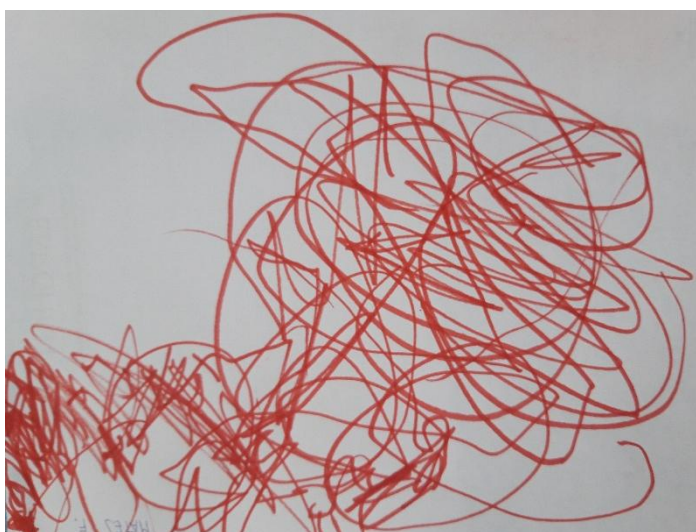

kredu da ne zamrljaju prste pa će radije uzeti kedu obloženu papirom. Također, djeca radije biraju između više tonova boja pa treba paziti na raznovrsnost materijala. Uz materijale, moramo se pobrinuti za ugodnu i sigurnu atmosferu te omogućiti djeci slobodu izražavanja.

4. RAZVOJNE FAZE DJEČJEG LIKOVNOG STVARALAŠTVA

Crtanje djetetu od najranije dobi daje mogućnost izražavanja, prikazivanja svijeta oko sebe na načine na koje ga samo doživljava. Kako djeca rastu, raste i njihov prikaz svijeta koji ih okružuje, odnosno razvoj dječjeg crteža dijeli se u razvojne faze. Vrlo često djeca crtaju ono što im je važno, npr. važne događaje ili ljude. U razvojnim fazama dječjeg likovnog stvaralaštva prikazat ćemo prikaz razvoja ljudskog lika u dječjem likovnom stvaralaštvu.

Istraživanja u 20. stoljeću koja se bave dječjim likovnim stvaralaštvom opisuju razvojne faze dječjeg likovnog stvaralaštva. Najranijim istraživanjima zaključilo se da faze razvoja obuhvaćaju fazu šaranja, koja se sastoji od nesistematskih i nekontroliranih linija te kasnije prelazi u oblikovanje kružnim oblicima, fazu shema, u kojoj dijete razvija shemu za prikaz ljudskog lika, te fazu naturalizma za koju su karakteristični realistični i živopisni detalji.

Slika 6 Crtež 2 g. starog dječaka, početak likovnog stvaralaštva

Piagetova istraživanja pokazuju da faze likovnog izražaja odgovaraju kognitivnom razvoju djeteta te su usko povezane. Prvi dječji tragovi na papiru, zidu, knjigama pojavljuju se u dobi od 18 mjeseci. Ti su tragovi nekontrolirani, spontani te prirodno postoje u djece bez da ih se uči šarati. To su motorička iskustva na papiru. Djeca znaju napraviti tragove te uživaju u tom iskustvu.

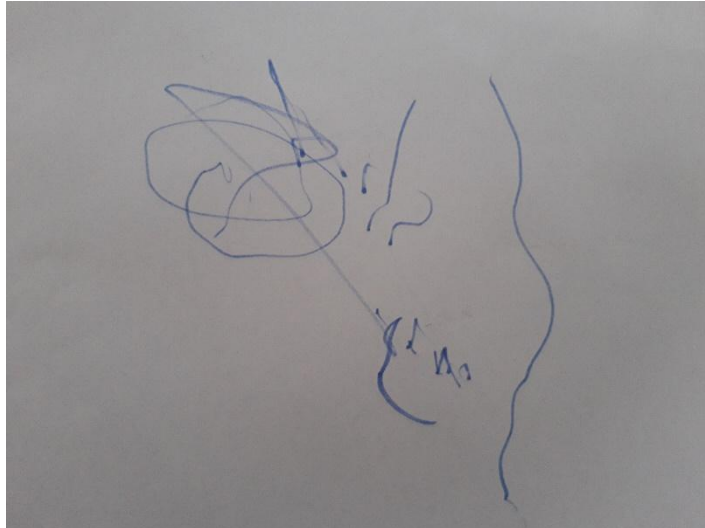
Slika 7 Crtež 2 g. starog dječaka, početak likovnog stvaralaštva

Liquetov model dječjeg likovnog stvaralaštva sastoji se od tri osnovne faze: faza šaranja (izražavanje primarnim simbolima), faza intelektualnog realizma (početak namjernog prikazivanja) i faza vizualnog realizma. (Grgurić, Jakubin, 1996, str. 30-34)

5.FAZA IZRAŽAVANJA PRIMARNIM SIMBOLIMA (FAZA ŠARANJA)

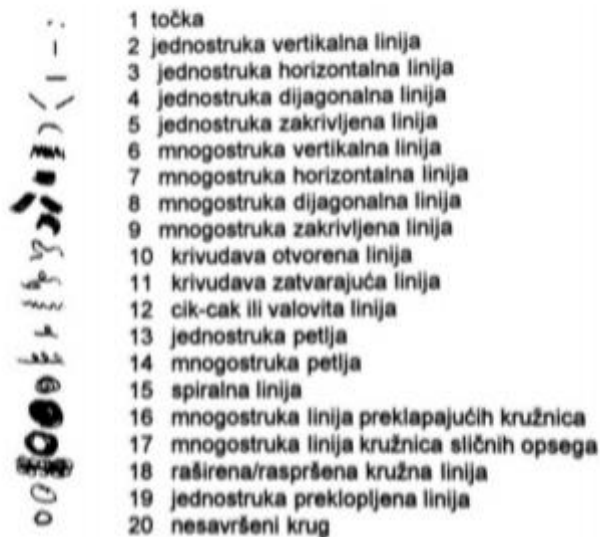
Prvu fazu, fazu šaranja, karakterizira pokret, akcija i gibanje te se prvi pokušaji likovnog izražavanja očituju kroz motoričko djelovanje. To su slučajne šare, slučajni tragovi. Djetetov osjetilni doživljaj i samozadovoljstvo pri povlačenju linija i ostavljanju tragova dolazi do izražaja, nerijetko i na površinama kao što su zidovi i knjige. Dijete ne vlada pokretima ruke i šake, ali otkriva vezu između pokreta ruke i traga na papiru pa je crtež bilješka motoričke aktivnosti koja se očituje u velikim zamasima. Kad je dijete razvojno zrelo da drži nešto u ruci, od 12. mjeseca života, ono pokušava motoričkom aktivnošću i koordinacijom pokreta oko-ruka ostaviti trag. Nerijetko odiže olovku ili pravi rupe na papiru zbog prečvrstog, pretvrđog i pregrčevitog držanja olovke. Crte su nekontrolirane kao i pokret ruke, ali njima to nije ni važno. Važno im je otkriće da ostavljaju trag i fascinirani su tim činom.

Promjene u djetetovoj motoričkoj spretnosti i koordinaciji pokreta utječu na vrstu šaranja. Tako prema Lowenfeldu razlikujemo tri vrste šaranja. U prvoj fazi razlikujemo titrajuće šare - udarne, linearne i kružne tragove koji rastu i mijenjaju se kako se razvija motorička sposobnost ruke i koordinacija. U toj dobi djeca nemaju potrebu prikazati reprezentativne ili simboličke oblike, već crtanje jednostavno predstavlja užitak zbog motoričkog iskustva. (Malchiodi, 1998, str. 69)

Slika 8 Prikaz prvih pokušaja crtanja, titrajno crtanje, 2 g. star dječak

Rhoda Kellogg provela je opsežno istraživanje o prvim dječjim grafičkim aktivnostima te uvidjela važnost šara u razvoju likovnog stvaralaštva. Djeca počinju s jednostavnim oznakama, a kasnije ih razvijaju u sve kompleksnije uzorke. Kellogg ih je dokumentirala kao 20 osnovnih šara koje su osnova za daljnji razvoj.

Slika 9 Prikaz 20 osnovnih šara prema R. Kellogg. Izvor: Malchiodi, 1998, str. 73

Ona ističe kako je prvo eksperimentiranje djece sa šarama važno za daljnji napredak i razvitak simbola. Djeca eksperimentiraju i otkrivaju prvim oblicima i linijama. U dobi od dvije do tri godine počinju koristiti prostor papira na razne načine, počinju prepoznavati rubove papira, smještaju linije i znakove na mnoge načine. Iako te šare nemaju značenje, nisu reprezentativne, već su rezultat razvoja motoričkih vještina, djecu svejedno treba poticati i omogućiti im crtanje iz čistog užitka izražaja pokreta i samog doživljaja crtanja.

U fazi kontroliranog šaranja djeca otkrivaju vezu između pokreta rukom i tragova na papiru. To mogu biti slične šare, ali su slučajni rezultati. Sada su djeca u mogućnosti ponoviti linije, koje se na crtežu protežu horizontalno, vertikalno, kružno, a crtanje je energično. Odižu olovku ili drugo sredstvo na papiru, ostavljaju i tragove kao što su točke i mali uzorci. U mogućnosti su ponoviti linije ili krug. Otkrivaju okolinu i bilježe je na papir te uživaju zbog kinetičke senzacije i ostavljanja traga.

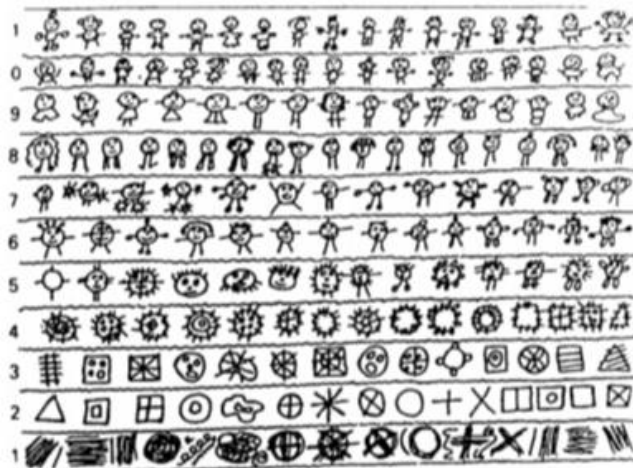
Slijedi faza imenovanja šara. To je važan pomak jer iz motoričke ekspresije djeca prelaze na simboliku. Počinju crtati bez da znaju što crtaju. Kako nadograđuju svoj crtež, tako ga mogu i imenovati jer ih neka slučajna linija ili oblik navodi da crtaju na primjer mamu, iako se lik mame ne može prepoznati. Taj je pomak vrlo važan jer od kinetičkog razmišljanja prelaze na imaginativno mišljenje te djeca sada crtaju s namjerom. Šare su dobro organizirane po papiru i popraćene verbalnim opisom, a to je od iznimne važnosti jer djeca načinom na koji crtaju zapravo komuniciraju s nama.

U fazi primarnih simbola, u dobi od tri do četiri godine, razaznajemo osnovne oblike. I dalje šaraju, ali počinju imenovati šare sukladno kognitivnom razvoju po Piagetu. Sve veća važnost pridaje se jeziku i simbolima te djeca izražavaju svoj svijet putem oblika, veličina i boja. Sva djeca mogu povezati tragove na papiru sa svijetom oko sebe. Osnovne priče povezane su s crtežom, iako prikaz na crtežu ima malo sličnosti s time o čemu dijete priča. Oblici koji prikazuju i predstavljaju svijet i dalje se oslanjaju na oblike iz prijašnje faze, odnosno i dalje to nisu vizualne osobine ljudi. Kellogg u toj fazi posebno ističe važnost oblika Mandale. To su kompleksniji prikazi kružnih, kvadratnih, trokutastih oblika koji su vrlo važni za daljnji razvoj crteža kod djece, ali i razvoj pisanja. Napredak je vrlo velik u toj fazi (faza primarnih simbola) jer se usklađuje koordinacija ruka oko. Motorika je kontrolirana mišlju. Dječji crteži

polako poprimaju oblike svijeta koji ih okružuje pa su to i prvi pokušaji simbolizacije. (Malchiodi, 1998, str.66 - 80)

Prema Gardneru, razlikujemo dvije skupine djece. Jedni su zainteresirani za obrasce i boju, oblike i veličinu, otkrivaju i eksperimentiraju njima, ali ih ne zanima priča, odnosno socijalna interakcija. Druga je skupina djece zainteresirana za akciju, pustolovinu, dramatičnu priču. Jedna skupina voli pričati o tome što crta, a druga ne. Ipak obje uživaju u samom crtanju.

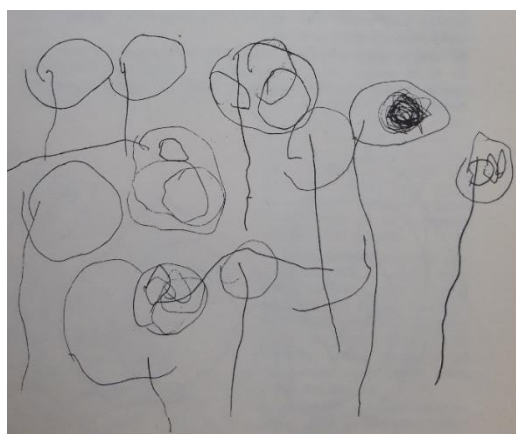
Prema Kellogg, u fazi primarnih simbola (fazi osnovnih oblika, fazi šaranja) razvoj je ubrzan i uključuje forme koje su karakteristične za daljnji prikaz ljudskog lika.

Slika 10 Razvoj crteža ljudskog lika iz ranih uzoraka šara i oblika prema R. Kellogg.
Izvor: <https://images.app.goo.gl/AYyFuGe8Bz6W3Cf9>

Prikaz uzoraka šara i složenijih simbola na gornjoj slici prikazuje razvoj dječjeg crteža od osnovnih linija - linearnih, kružnih, vibrirajućih, do pojave oblika kao što su krug, kvadrat, križ, pojave glavonošca u crtežu djece, prema korištenju kvadratnih i kružnih oblika te linija koje postepeno prerastaju u reprezentativni oblik prikaza ljudskog lika. U fazi primarnih simbola djeca ubrzano napreduju u razvoju govora, stjecanju pojmova, ali su i dalje egocentrična, odnosno pretpostavljaju da svi znaju što misle i govore i sve je usmjereno na njih i njihova tijela. Zbog toga ta faza razvoja ima veliku važnost u prikazu ljudskog lika često zvanog „glavonošca“. Svi su glavonošci slični iako prikazuju različite ljude. Zbog razvoja motorike kretnje iz lakta i prstiju su finije i kontroliranije pa smo u mogućnosti raspoznati oblike. Ti

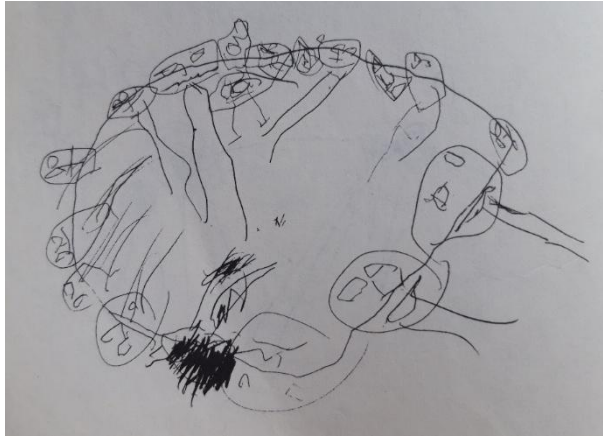
oblici dominiraju u likovnom izražaju djece. Dijete pokušava predmete iz okoline dočarati oblikom, dimenzijom, odnosima i prostornim odnosima. Slika 11. i crtež koji nam to zorno prikazuje, prikazuje ljude u gužvi, okrugli oblik prikazuje glavu, a linije ruke i noge, likovi su uspravni, osim dvaju koji „leže“ jer su pali u gužvi. Kružni oblici kojima su ljudi dopunjeni simboliziraju pokret, ali i oči i usta. (Belamarić, 1986, str. 55-60)

Slika 11 Crtež ljudi u gužvi. Izvor: Belamarić, 1986, str. 55

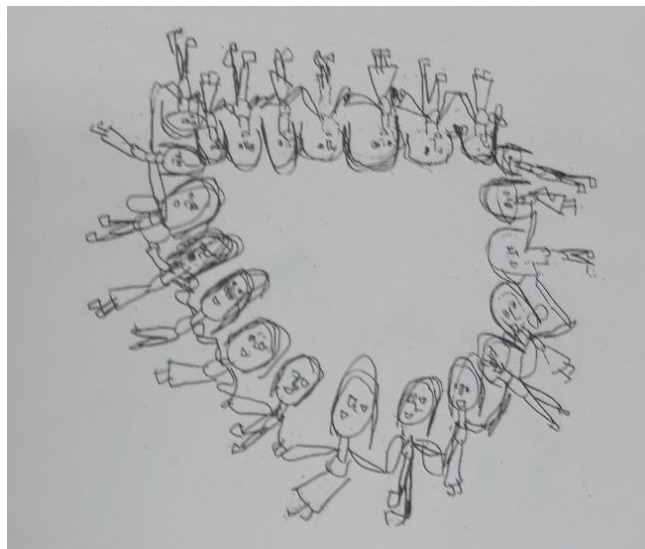
Djeca u toj dobi, od dvije do četiri godine, kognitivno sazrijevaju i uočavaju druge važne sposobnosti čovjeka, razlike između predmeta. Moć percipiranja im sve više raste i prema tome u sam crtež unose druge dijelove tijela kao što su oči i usta. Uočavaju i položaje tijela te iste na crtežu prikazuju horizontalno i vertikalno, no to ne znači da likovi i dalje nisu razbacani na papiru. Djeca su u tom razdoblju egocentrična. To na papiru prikazuju tako što sve druge likove okreću prema sebi, često vrteći i okrećući papir da bi ih mogli tako nacrtati, a nerijetko likovi stoje na glavi (prevaljivanje oblika). Crteži u nastavku prikazuju obrnuto prikazane ljude u kolu. Na prvom im je crtežu glava na rubu kruga, a noge se šire u prostor - kod nekih likova prema van, a kod nekih prema unutra. Linija koja predstavlja krug prolazi kroz sve glave i na taj način dodatno prikazuje da su u kolu.

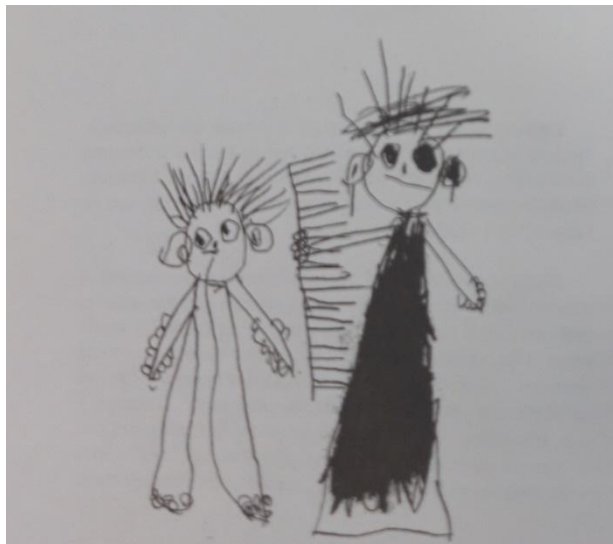
Slika 12 Crtež djeteta 4 g. starog, koji prikazuje prevaljivanje oblika. Izvor: Belamarić, 1986, str. 158

Slika 12. prikazuje kolo četverogodišnje djevojčice na kojemu uočavamo kompleksniji prikaz ljudi. Glavu čini krug, primjećujemo frizure, odnosno kosu, na licima se jasno razaznaju oči, usta, nos, tijela su prikazana pomoću trokutastih i kvadratnih oblika, prema odjeći razaznajemo spol, nacrtana je obuća. Međutim, prikaz kola na sljedećem crtežu nacrtan je prevaljivanjem oblika, tako da su pojedini likovi okrenuti naopako i zapravo stoje na glavi.

Slika 13 Crtež 6 g. starog djeteta koji prikazuje prevaljivanje oblika. Izvor: Grgurić, Jakubin, 1996, str. 51

Važnost lika i objekta (emocionalna proporcija) izražena je veličinom njegova prikaza.

Slika 14 „Mama me češlja“, najvažniji je češalj pa je i prikazan izrazito velik. Izvor: Grgurić, Jakubin, 1996, str. 46

Djeca su sposobna prikazati i ono nevizualno, kao npr. pokret, tako što će uz lik majke koja pleše nacrtati titrajuće i izlomljene linije koje prikazuju pokret. Prikazat će vjetar oko lika u obliku kružnih linija da dočaraju puhanje istog.

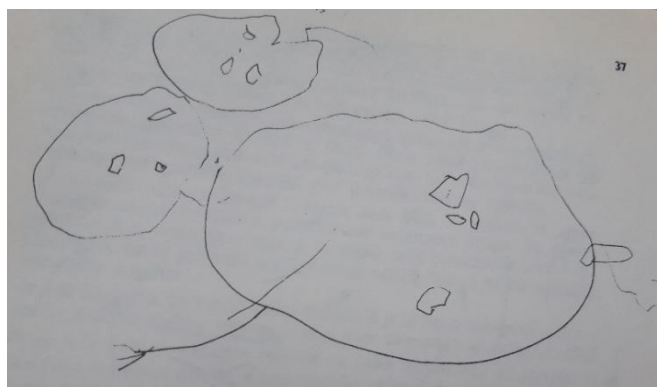

Slika 15 “ Mama vozi bicikl“ prikaz pokreta titrajućim i izlomljenim linijama, crtež 2 g. starog dječaka

5.1. Značenje kruga

Prvi zatvoreni oblik u crtežu upravo je krug. Nepravilan je, uglat, ali ne mijenja smisao djetetu jer je spojilo, zaokružilo, odnosno odredilo oblik (Belamarić, 1986,).

Krug poprima vrijednost mame, igračke, kuće, psa, odnosno univerzalna mu je vrijednost. Isto tako može prikazivati kretanje, određenu radnju, prostor, dijete i djecu u prostoru, bitne događaje i situacije. Krug svojom pojavom u likovnom izražaju djece pokazuje napredak u razvoju, kako likovnom, tako i cjelokupnom razvoju djeteta te je preteča složenijim simbolima.

Slika 16 Prikaz prvog organiziranog oblika ljudskog lika u kojem krug označava djecu. Izvor: Belamarić, 1986, str. 48

5.2. Glavonošci

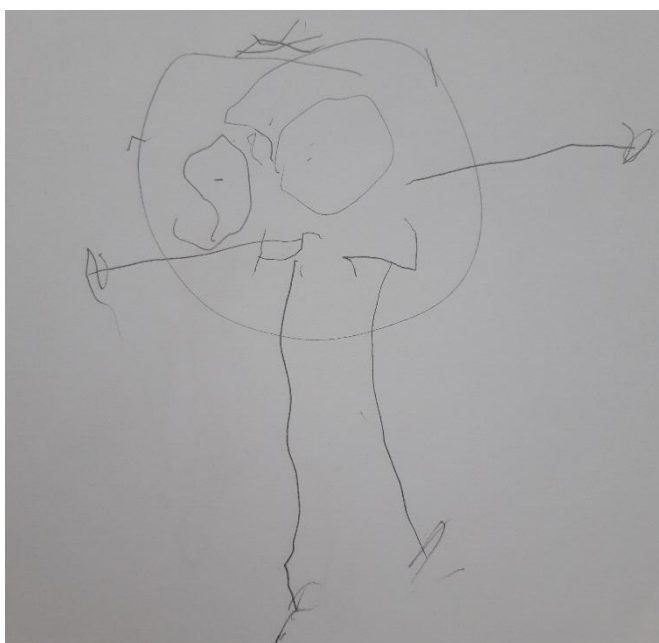
Glavonošci je prvi naziv za prikaz ljudskog lika. Dijete zapravo u taj nepravilan krug koji izgleda kao glava smješta sve što zapaža na čovjeku. U tu glavu smješta ruke i noge u obliku horizontalnih i vertikalnih crta, kosu, oči, usta, odnosno sve pojedinosti koje vidi na ljudskom liku. Taj nacrtani glavonožac simbol je čovjeka.

Prema Belamarić, u obliku kruga, koji je glava, djeca unose male krugove koji mogu biti simbol za oči. Belamarić smatra da je to zapravo sposobnost percipiranja. Često su ljudski likovi prikazani samo s jednim okom. Naime, to oko predstavlja kanal kroz koji biće prima informacije iz okoline. U krugovima znaju biti i spiralni oblici, a oni simboliziraju događanje: gledanje, pokret, život u njima.

Djeca u toj dobi prepoznaju dijelove tijela i često ih imenuju. Na kraju linija koje prikazuju ruke i noge često budu i kružne nakupine koje simboliziraju kretanje. Usta se uglavnom izostave, a ponekad su prikazana u obliku kruga, isto kao i nos. Ruke i noge osim kružnih oblika nadopune zrakastim crtama koje označavaju prste i šake. Na glavi često nacrtaju kosu kao ravnu liniju koja izlazi iz kruga, ili kao zgusnute crte te kružne i vibrirajuće crte. Tijelo, odnosno krug, izostavljen je jer još nisu pronašli način na koji bi ga prikazali.

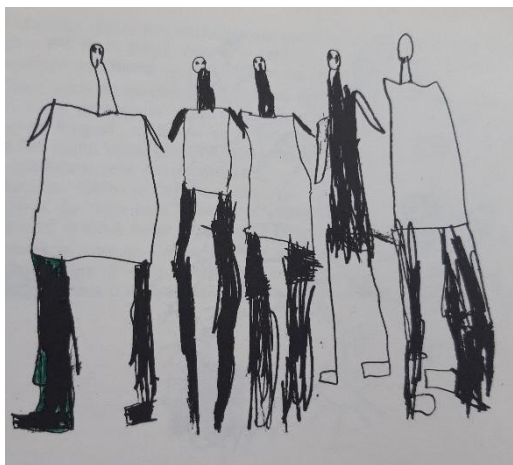
Slika 17 Prikaz glavonošca, 4 g. starog djeteta , ruke i prsti su nacrtani s dodatnim linijama koje označavaju pokret

Slika 18 Prikaz glavonošca, 3.5 g. staro dijete

6. PRIKAZ LJUDSKOG LIKA U FAZI SLOŽENIH SIMBOLA

Kasnije se pojavljuju složeniji simboli u likovnom izražaju djece. Složeniji simboli u crtežima se u neke djece počinju pojavljivati prije, a kod neke djece kasnije. Prema Belamarić, složeni se simboli pojavljuju kad djeca pažnju usmjere na dijelove koji tvore cjelinu. Tako se prijašnje značenje kruga, koji označava čovjeka, mijenja te krug preuzima ulogu glave. Vidljivost toga primjećuje se prema veličini nogu koje nas prema položaju i razmaku navode na prisutnost tijela. Udovi dobivaju debljinu. Belamarić opažanje debljine udova shvaća kao potpuno djetetovo shvaćanje pojmova. Djela vizualna opažanja usmjeravaju na obris tijela. Prikaz kose sugerira na razliku između spolova. Često je čovjek, odnosno tijelo prikazano pomoću kvadrata, uglatog i često prenatlaženog oblika. Tako glava može odjednom biti vrlo malena u odnosu na tijelo.

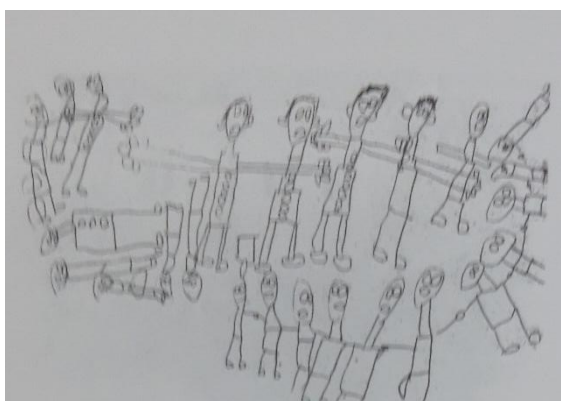
Slika 19 Prikaz umanjene glave u odnosu na tijelo, tijelo prikazano četvrtastim oblikom, a glava okruglim, 4.5 g staro dijete. Izvor: Belamarić, 1986, str. 69

Nakon kruga i kvadrata djeca ugrađuju trokut u svoj likovni izražaj ljudskog lika. Trokut predstavlja trup iz kojega izlaze ruke i noge. Šake u obliku kruga dobivaju prste, odnosno dijete percipira nove podatke. Na nov način pojavu ljudskog lika dijeli na nešto kompaktno. Razlike u spolu djeca prikazuju i razlikom u odjeći. Spol je određen prikazom odjeće i frizurom što se jasno vidi na slici 20. Uz te detalje i razvoj percepcije, vidljivo je i da djeca crtaju vrat i druge dijelove tijela, crtež nadograđuju svime što percipiraju.

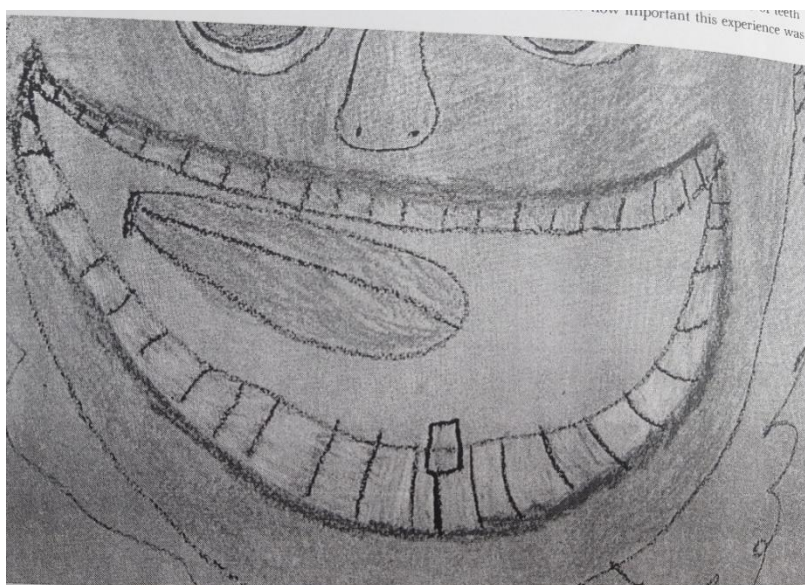
Slika 20 Prikaz razlika u spolu odjećom, 4.5 g. Izvor: Belamarić, 1986, str. 73

Djeca u kasnijoj fazi složenih simbola dalje napreduju i sazrijevaju. Isto tako napreduje i njihov prikaz ljudskog lika u likovnom izražaju. Dodatno unose detalje: vanjske i unutarnje osobine lika, odnosno nadopunjuju prikaz ljudskog lika iz prijašnje faze. Otkrivaju da se lik može promatrati iz više strana, sa strane i odostraga, odnosno s leđa. Sad u kolima djeca više „ne vise“ naopačke, nisu okrenuti glavom prema dolje, već se crtaju s leđa.

Slika 21 Prikaz kola s leđa, 4.5 g. staro dijete. Izvor: Belamarić, 1986, str. 159

Kad sjede na stolici, prilagođeni su crteži položajem tijela, a s leđa su djelomično skriveni. Djeca opažaju razliku u kosi, frizuri i boji kose. Usta se prikazuju u raznim oblicima: otvorena, s vidljivim zubima, nasmiješena. Na sljedećoj je slici prikaz preuveličanih otvorenih usta prikazan sa svim detaljima. Prikaz je velik jer je događaj ispadanja zuba za dijete bio vrlo važan.

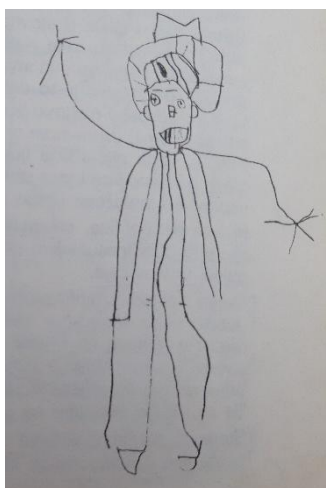

Slika 22 Prikaz detalja „Ispao mi je zub“, 6.5 g. staro dijete. Izvor: Lowenfeld&Brittain, 1987, str. 16

Dodaju se detalji poput naočala, brkova, madeža, u očima se pojavljuju šarenice.

Sve više detalja opažaju i unose u svoje crteže ljudskog lika. U toj dobi dolazi do pojave shema. Odrasli često imaju potrebu pokazati djeci kako se crta čovjek, često ona sama pokušavaju to imitirati, manje ili više uspješno, te svoju individualnu percepciju i izraz zamijene tim naučenim oblicima. U prirodnom razvoju djece oni moraju percipirati da bi razumjeli, ali je moguće da precrtaju oblik iako ga ne razumiju. Često na takvim kopijama možemo uočiti različite faze dječjeg likovnog izraza jer još nisi dosegli svjesnu razinu takvih naučenih likova.

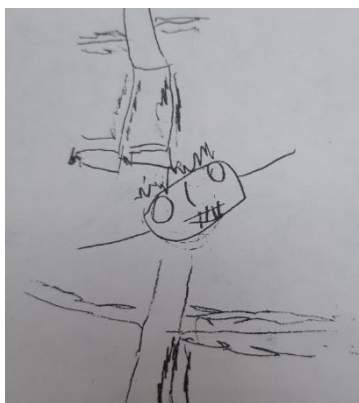

Slika 23 Prikaz pokušaja imitacije, ali se prema dijelovima tijela vidi da dijete još nije doseglo određenu fazu razvoja. Belamarić, 1986, str. 85

Njihova svijest se narušava. Miješanje u njihov vlastiti likovni prikaz ima negativne posljedice.

U fazi složenih simbola, prema Piagetu predoperacijska faza, djeca od četvrte do sedme godine starosti crtaju sve što vide i znaju o nekom liku. Unašaju pojedinosti u lik s time da su figure ili pojedini dijelovi ljudskog lika predimenzionirani. Rijetko prikazi odgovaraju stvarnim proporcijama, a važnu ulogu igra i emocionalna proporcija - važni ljudi u životu djece prikazani su većima. Uz okrugli oblik djeca počinju koristiti četvrtaste i trokutaste oblike. Djeca crtaju i ono što se nalazi ispod odjeće. Svjesni su da su ispod hlača noge pa prikazuju prozirne hlače - transparentnost. Tehničke i crtačke sposobnosti mnogo su veće. U mogućnosti su shvatiti koncept, razgovor, težinu, organizirati i razvrstati. Povezuju okruženje mislima i emocijama. Manje su egocentrični i prikazuju objekte u odnosu jedan na drugi, a ne samo u odnosu na njih same. U toj dobi ubrzano napreduju u svom misaonom razvoju pa tako i u likovnom izražavanju. Razvijaju vizualni simbol ili shemu za ljudski lik i druge objekte iz ljudske okoline. Prikazi su standardni za većinu djece pa svi prikazi ljudi imaju okrugle glave, frizuru, ruke, noge. Otkrivaju odnos između boja i oblika, a ponekad je boja ispravno korištena. U kasnijoj fazi složenih simbola djeca razvijaju prikaz profila, prikaz s leđa, počinju smještati likove

uz liniju tla – donji rub papira koji predstavlja zemlju, te nebo uz gornji rub papira. Koriste superpoziciju u prikazu prostora - likovi su smješteni jedan iznad drugog. Koriste transparentnost i prevaljivanje oblika u svom likovnom stvaralaštvu, kao i razne položaje ljudskog tijela, a javlja se i interes za pokret - pokret ruku i nogu.

Slika 24 Crtež djeteta prikazuje dva čovjeka jednog iza drugog, u vertikalnom nizu, kako bi se dočarala dubina prostora. Vibrirajuće linije nacrtane oko ruku i nogu likova prikazuju pokret. Izvor: Belamarić, 1986, str.3

Slika 25 Crtežom je prikazana dubina prostora, likovi su postavljeni vertikalno jedan iznad drugoga, likovi su prikazani četvrtastim oblicima, vidljive su spolne razlike u frizuri, prikaz detaljaj- oči, uši, nos, prsti na rukama. Izvor: Belamarić, 1986, str. 162

Na primjerima crteža možemo razaznati da je djeci bitno prikazati cijeli lik, zbog toga crtaju stvari jedne preko drugih- kao da su prozirni. Zamjećuju da su likovi jedan iza drugoga, a da bi zadovoljili cjelovit prikaz lika, smještaju ih u prostoru jednog iznad drugog. Dubinu prostora mogu prikazati horizontalno i vertikalno postavljajući likove u prostoru. Dubinu mogu prikazivati iz ptičje perspektive pa su noge stola izdužene prema van na površini papira (prevaljivanje oblika) ili tako da udaljene predmete smjeste iznad svega na crtežu.

6.1. Transparentni oblici i rendgenski prikaz

Rendgenski prikaz i transparentnost svojstvo je dječjeg likovnog izraza, a proizlazi iz znanja koje djeca imaju o, u ovom slučaju, ljudima. Dijete zna da su noge ispod hlača pa ih i nacrtava iako ih ne vidi. Može nacrtati i neke organe u trupu čovjeka. Ako ima nešto u džepu, nacrtat će i to. Dakle, nacrtaju sve što znaju o određenom obliku iako možda u danom trenutku nije vidljivo. Prema Belamarić, najvažniji razlog neizostavljanja nečega je što su svjesni uloge cjelovitosti te prema dječjoj logici lik čovjeka mora biti nacrtan cijeli. To njihovo spontano inzistiranje na cjelovitom prikazu bitno je za razvoj mišljenja.

Slika 26 Prikaz transparentnosti, 5.5 g. staro dijete. Prikaz transparentnosti i profila kod sjedenja za stolom. Izvor: Belamarić, 1986, str. 147

Slika 27 Prikaz transparentnosti, 4.5 g. staro dijete. Slika prikazuje prozirne hlače. Izvor: Belamarić, 1986, str. 72

6.2. Spolne razlike

Spolne razlike uočavaju se u likovnom izrazu djece u odjeći, kosi, odabirom boja, ponekad i prikazom spolnih organa.

Mlađa djeca nemaju potrebu crtati odjeću. Kasnije baš odjećom obilježe muške i ženske likove. Tako su dječaci prikazani u hlačama, a djevojčice u suknjama ili haljinama. Spolne se razlike na crtežima uočavaju i u načinu prikazivanja kose. U početku su to jedna ili više vertikalnih linija koje izlaze iz glave, kasnije guste linije nanizane jedna do druge, a potom i zakrivljene te zatvoreni oblici nad glavom, duži kod djevojčica, a kraći kod dječaka.

Slika 28 Prikaz spolnih razlika u frizuri i odjeći, 6.5 g. stara djevojčica

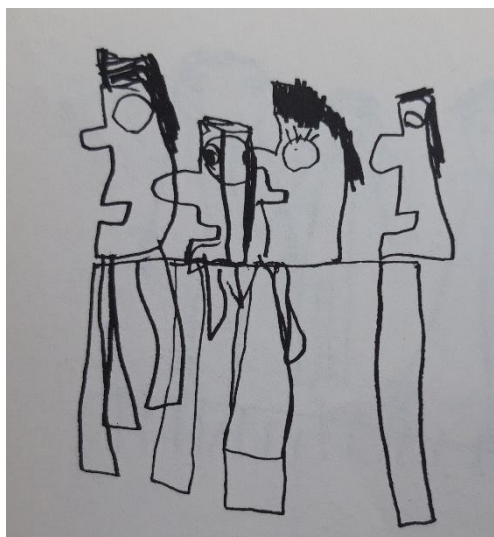
Često je prikazan rep kod djevojčica ili modni detalji kao što su mašnice i ukosnice u kosi, naušnice, a nerijetko se razlikuju uzorkom boja i detalja na odjeći.

Slika 29 Prikaz spolnih razlika u odjeći i frizuri. Izvor: Belamarić, 1986, str. 77

6.3. Profil

Prikaz profila pojavljuje se u crtežima djece starije od 5 godina. Tad otkriju da se lik može gledati s više strana i da su te strane različite. Kod prikaza profila lika čovjeka najčešće se nacрта samo jedno oko te nam takvo crtanje često ukazuje da je dijete gledalo i zamislilo čovjeka sa strane. Nos je također važan i djeca ga često unose u prikaz na neobične načine kao u primjeru na slici u obliku slova L.

Slika 30 Prikaz profila. Izvor : Belamarić, 1986, str. 86

N

a nekim se crtežima kosa nalazi samo na jednoj strani, a tijela su prikazana sprijeda. Međutim, to je također znak pokušaja prikaza profila.

Slika 31 Prikaz profila, 5.5 g. staro dijete. Izvor: Belamarić, 1986, str. 78

7. FAZA ŠEME I FAZA POČETNOG REALIZMA

U fazi sheme i kasnijoj fazi početnog realizma, prema Piagetu u fazi konkretnih operacija, djeca između sedam i dvanaest godina uzimaju u obzir mišljenje i osjećaje drugih, manje su egocentrična. Razvijaju se veze, uzroci i međuovisnost - proces socijalizacije. Djeca su zainteresirana za prikaz onoga što opaze na vrlo realističan način. Nestaje spontani dječji crtež.

Slika 32 Crtež 10 g. starog djeteta, prikazuje lik majke konturnom linijom s detaljima kao što su frizura i naočale, prikaz pokreta i deformacije tijela u pokretu

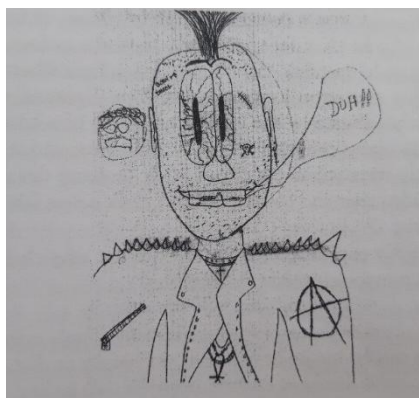
Ljudski lik pun je detalja, razlikuju spol i prikaz tih razlika. Djeca su mišljenja da je crtež bolji i njegova vrijednost veća ako što točnije prikažu lik. Veliki su perfekcionista pa često izostave dijelove koje ne znaju nacrtati.

Slika 33 Crtež 12 g. stare djevojčice, rađen pod utjecajem animiranog filma

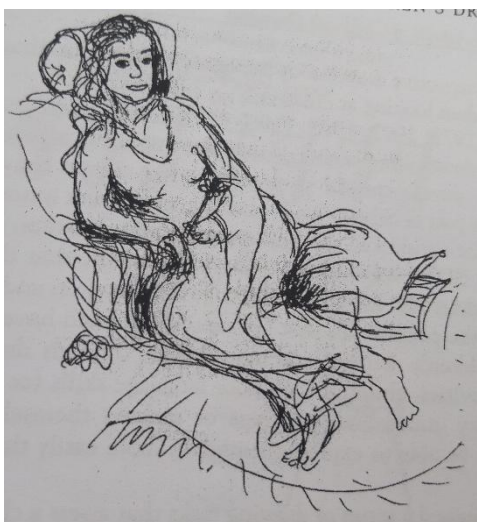
Često kopiraju crteže, crtaju i karikature ili stereotipne likove umjesto da nacrtaju svoj vlastiti prikaz, što je vidljivo na slici ispod.

Slika 34 Prikaz karikature 12 g. starog djeteta. Izvor: Malchiodi, 1986, str. 95

U fazi realizma neka djeca često prestaju crtati te dolazi do prestanka razvitka crtačkih sposobnosti zbog obeshrabrenosti, nezadovoljstva svojim prikazom i opterećenosti fotografskim prikazom. Međutim, djeca koja se nastave likovno izražavati, mogu točno prikazati perspektivu, unijet će mnoštvo detalja u svoj rad, kritički percipirati okolinu, ovladati materijalima, pažljivije birati boju i dizajn te stvoriti apstraktne prikaze. Adolescenti poticani u razvoju crteža stvorit će impresivne radove u kojima će osim samog oblika prikazati probleme, osobnost i filozofiju sebe samih. (Malchiodi, 1998. str. 66-98)

Slika 35 Prikaz crteža 16 g. stare djevojke

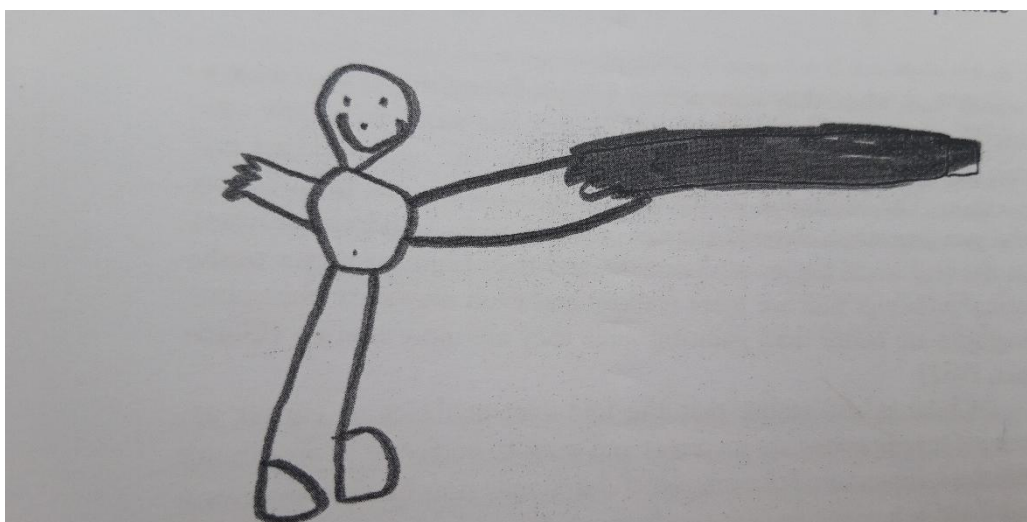
Slika 36 Prikaz crteža 16 g. stare djevojke

Pri istraživanju faza razvoja likovnog izražavanja mnogi se znanstvenici ne slažu o njihovom broju i granicama. Tako se ne slažu ni u pogledu vremena kada dijete počinje crtati. Moglo bi se reći da dijete počinje crtati ljudski lik kada je razvojno zrelo, kada može držati olovku ili neki drugi materijal u ruci kojim ostavlja tragu ili crtati prstićima po pijesku, odnosno oko druge godine starosti djeteta što varira ovisno o ritmu razvoja pojedinog djeteta i utjecaju okoline.

Ljudski je lik često tema dječjih crteža te se mijenja i razvija kako se i dijete razvija.

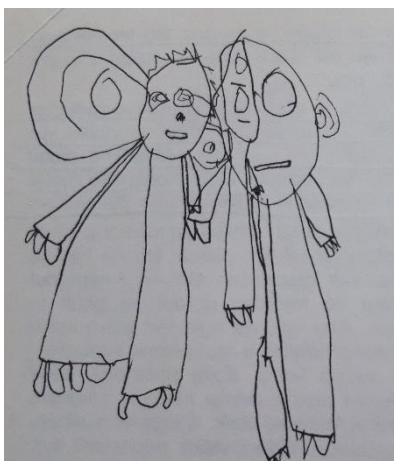
8. PROPORCIJE I DISPROPORCIONALNOST

Često djeca određene dijelove tijela crtaju prevelike. Uvećavaju predmete koji su im važni u nekom trenutku.

Slika 37 Prikaz prevelikog predmeta u odnosu na tijelo. Predmet je prevelik zbog iznimne važnosti koju ima za dijete. Izvor: Malchiodi, 1998, str. 90

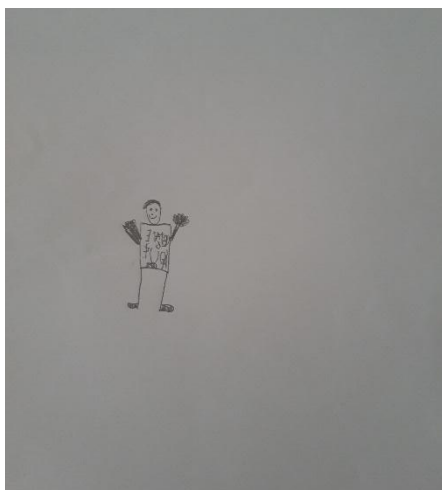
Na prethodnoj je slici prikazan dječak koji ima novi zeleni flomaster. Njemu je to vrlo važno pa je taj flomaster prikazao prevelikim u odnosu na tijelo. Na sljedećoj slici su uši na crtežu prikazane prevelikim u odnosu na ostatak tijela jer predimenzioniranjem predmeta, dijelova tijela djeca prikazuju njihovu važnost. Uho je prikazano veliko zbog važnosti koju ima - da bi djeca mogla čuti priču koja se priča.

Slika 38 Prikaz prevelikog uha. Izvor: Belamarić, 1986, str. 74

U nekim primjerima crteža djeca će produžiti ruku da bi dotakli određeni predmet ili uvećati noge jer brzo trče.

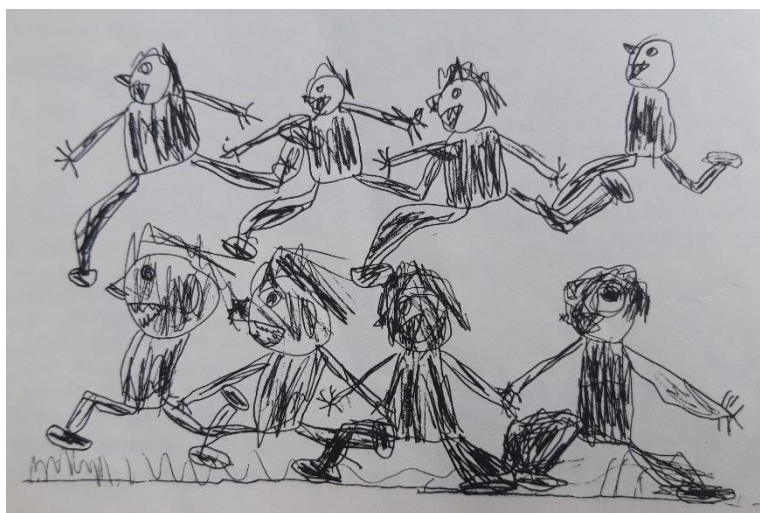
Naime, ono što je djetetu važno, to se crta veliko, a ono što je manje važno, to je maleno. Crtaju se velike oči, jer su važne za percepciju, pa slijede usta, zatim nos i uši. Kad dijete shvati važnost ruku, ruke su velike, a nakon njih i prsti. Isto tako je čovjek veći od kuće na crtežu, a majka je veća od drugih jer je izrazito važna. Neka djeca prikazuju oblike umanjene, vrlo sitne. Lik čovjeka ima nos, oči i sve druge dijelove tijela, ali je prikazan izrazito malen. Takve minijature prikaze likova iziskuju vrlo dobru kontrolu pokreta ruku. Tu pojavu ne treba ometati, samo im treba omogućiti da se i dalje razvijaju. Neka će djeca nastaviti crtati minijature, a neki će prijeći na crtanje većih oblika. Crtanje minijatura prisutno je i kod nesigurne i uplašene djece, ali njihovi su crteži mnogo slabije razvijeni, odnosno imaju puno manje detalja.

Slika 39 Prikaz minijature, 6.5 g. staro dijete

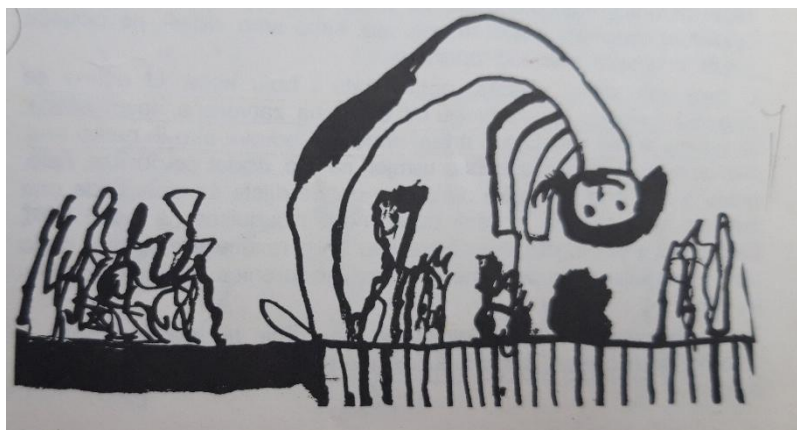
9. POKRET

Od najranije dobi dijete pokret prikazuje već u fazi šaranja. Prikaz se sastoji od vibrirajućih, titrajućih linija, točaka, a kasnije spiralnih oblika. U fazi sheme dolazi do potrebe prikaza udova u pokretu. Tako su noge u pokretu prikazane savijene i ispružene, pod određenim kutovima, često i izdužene. Isto je i s rukama. Pokreti mogu biti prikazani na isti način, a mogu se nacrtati na razne načine. Na sljedećoj slici prikazan je pokret, djeca trče. Pokret je prikazan pomoću savijenih nogu u koljenima, ali i zamasa ruku kojima djeca također prikazuju kako se kreću kod trčanja.

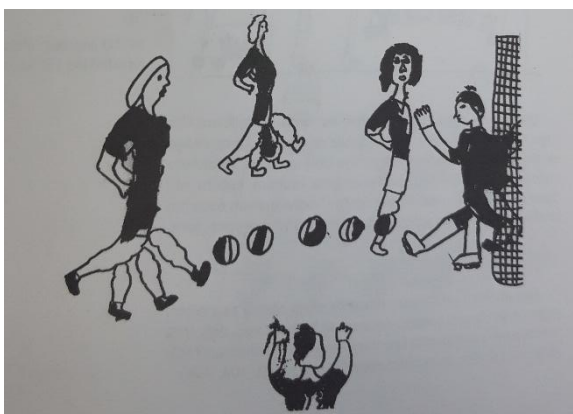
Slika 40 Prikaz pokreta, 5 g. staro dijete. Izvor: Belamarić, 1986, str 78

Ruke i noge su u raznim položajima, različito savijene i položene. Noge su dignute u zrak. Crtež je pun pokreta. Da bi dijete moglo nacrtati pokret, mora biti sposobno percipirati ga, zapaziti promjene na tijelu koje se događaju tijekom pokreta. Kad ih zapazi i vidi, može nacrtati ljudski lik u mnogim položajima i na najrazličitije načine. U sljedećem je crtežu pokret savijanja tijela prikazan disproporcionalnošću. Tijelo je savijeno da bi moglo dohvatiti cvijet. Djeca se bave dočaravanjem i prikazivanjem pokreta te im nije važno što je trup prevelikih proporcija.

Slika 41 Prikaz pokreta pomoću disproporcionalnosti, 5.5 g. staro dijete. Izvor: Belamarić, 1986, str. 81

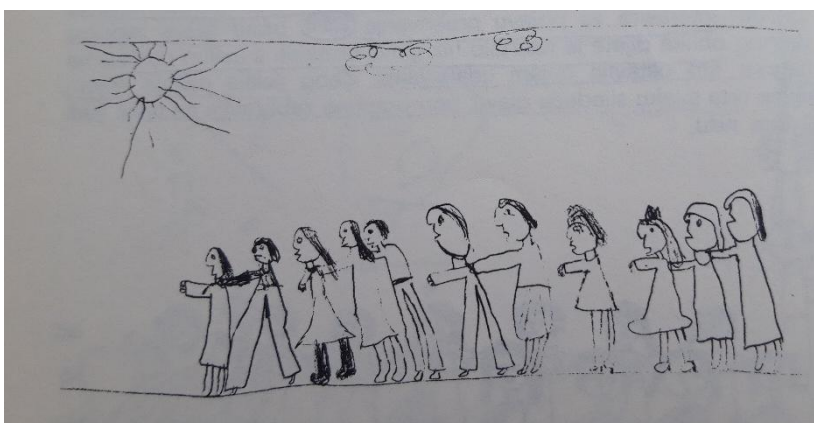
Djeca promatraju i crtaju kretanje jer im je iznimno važno što se i oni sami stalno kreću. Kad ih usmjerimo na promatranje tog čina, dobit ćemo mnoštvo fascinantnih načina prikaza pokreta. Crtež ispod prikazuje jedan od mnogih primjera dječje domišljatosti u prikazu pokreta. Naime, djeca prikazuju pokret prikazujući udove, u ovom slučaju noge, u većem broju. Umjesto dviju na crtežu su četiri noge, a na isti je način prikazano i kotrljanje lopte - ona se kreće pa je višestruko prikazana.

Slika 42 Prikaz pokreta višestrukim prikazivanjem udova i objekta. Izvor: prezentacija prof. Blažinović, Kolegij Metodika likovne kulture

10. LJUDSKA FIGURA U PROSTORU

U fazi šaranja dijete nema odnos prema prostoru. Likovi su svugdje po papiru, svaka šara je individualna na papiru ili razbacana. Kasnije postavljaju likove uz liniju tla, odnosno odvoje prostor linijom tla ili linijom neba te prema njima na papiru smještaju likove.

*Slika 43
prikazuje
linije neba i
tla. Izvor:
Belamarić,*

1986, str. 164

Kasnije primijete da je kuća iza mame na tlu pa odvajaju u prvi dio ljudski lik, a iznad njega drugi kao da lebdi u zraku. Takav prikaz prostora djeca povežu linijom između ta dva lika koja ih na neki način povezuje. Primjerice prikazat će cestu ili potok kao liniju koja odvaja, odnosno prikazuje dubinu.

Slika 44 prikazuje prostor odvojen dvjema vertikalnim linijama. Izvor: Belamarić, 1985, str. 177

11. LIKOVNE AKTIVNOSTI U VRTIĆU – PRAKTIČNI DIO RADA

Aktivnosti koje su provedene s dvije mješovite grupe djece u vrtiću temelje se na pretpostavki da će se dječji radovi razlikovati ako u poticajima i najavi zadatka u likovnom stvaralaštvu stavimo naglasak na prikaz pokreta te da će djeca taj pokret i izraziti.

U jednoj skupini odlučeno je koristiti olovku i bijeli papir, a u drugoj crni papir i bijelu bojicu misleći da neće biti mnogo razlike u korištenju istih.

Postavljena su sljedeća pitanja: hoće li biti razlika u prikazu pokreta, kako će djeca reagirati i iskoristiti ponuđeni materijal te hoće li biti razlika u crtežima između jedne i druge skupine djece.

Korištene su kvalitativne metode istraživanja, odnosno metode koje opisuju istraživanje koje se odnosi na način na koji pojedinac doživljava i shvaća svijet oko sebe i na koji način oblikuje značenje. Metode u istraživanju bile su promatranje

nastanka crteža djece, intervju - razgovor s djecom o tome što prikazuju njihovi crteži i što su doživjeli te kako shvatili uvode u aktivnost, analiza crteža - osvrt na gotove crteže djece.

Aktivnosti su provedene u dječjem vrtiću „Cipelica“ u Čakovcu u travnju 2019. godine. Zamolila sam djecu iz obitelji i djecu prijatelja različitih dobi, od dvije godine starosti do sedamnaest godina, da nacrtaju prikaze ljudskog lika.

U vrtiću su aktivnosti provedene u dvije mješovite skupine u dobi od tri do sedam godina starosti. Cilj je bio putem različitih poticaja ostvariti prikaz ljudskog lika kako bih potvrdila razvojne faze o kojima sam pisala u radu i vidjela kako razlike u najavi zadatka i u poticajima djeluju na konačan produkt - crtež djece. Motivacijski poticaji prije same stvaralačke aktivnosti provedeni su uz slike, igre, slušanje i gledanje baleta, promatranjem vlastitog odraza u ogledalu te uz razgovor o ljudskom tijelu i ne usmjeravanju pažnje na pokret u igri „Ogledalo“ i usmjeravanja na pokret u balerininom plesu baleta. Materijali kojima smo se koristili bili su olovke, bijela bojica, bijeli papir i crni papir formata A4.

11.1. Crtanje autoportreta

Aktivnost je provedena u mješovitoj skupini Waldorf s djecom od tri do sedam godina starosti. U aktivnosti je sudjelovalo osamnaestoro djece. Aktivnost je trajala devedeset minuta.

U motivacijskom dijelu aktivnosti sjedili smo s djecom u krug na tepihu. Aktivnost smo počeli razgovorom o ljudskom tijelu, o njihovim saznanjima, opažanjima, strukturi tijela, pokretu udova, izgledu lica, dijelovima lica, o razlici u spolovima, frizurama, odjeći, boji kose, boji očiju. Potom smo gledali jedni druge u igri „Ogledalo“. Svi smo sjeli u krug i redom promatrali jedni druge. Usmjeravali smo pažnju na dužinu i boju kose, na boju očiju, visinu, dijelove tijela. Nakon toga smo u parovima pratili pokrete drugog djeteta. Naime, postavili smo se jedni prema drugima okrenuti licem i naizmjenice pratili pokret onog drugog, bilo to mahanje,

kimanje ili kruženje glavom, stupanje na mjestu, trčanje na mjestu, odnosno bilo koji oblik kretanja koja su djeca sama odlučila pokazati. Važno je bilo da onaj koji pokazuje pokret bude praćen, odnosno da se njegov pokret ponovi. Nakon igre ogledala pokušali smo dobiti uvid u visinu pa su se djeca složila po visini tako da sama uvide razliku jedni kod drugih. Za kraj je svako dijete stalo pred veliko ogledalo i dobro promotriilo svoj odraz u njemu. Kada su završili s promatranjem svog odraza, krenuli su u stvaralački dio aktivnosti. Najavila sam im zadatak riječima: „Pričali smo o tijelima, igrali igru, gledali se u ogledalu, a vaš je zadatak nacrtati sebe.“ Svako je dijete crtalo sebe. U aktivnosti su sudjelovala sva prisutna djeca, a pažnja je bila veća kod starijih.

Slika 45 prikazuje igru „Ogledala“

Slika 46 prikazuje igru „Ogledala“. Djeca gledaju svoj par i prate pokrete.

Slika 47 prikazuje promatranje lica i tijela djece, izgleda, boje kose spola

Slika 48 prikazuje međusobno uspoređivanje visine i uočavanje razlika između djece

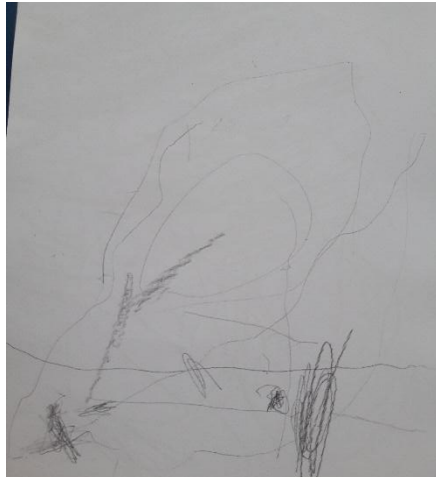
Slika 49 prikazuje crtanje djece na temu „Crtanje autoportreta“

Osvrt na aktivnost

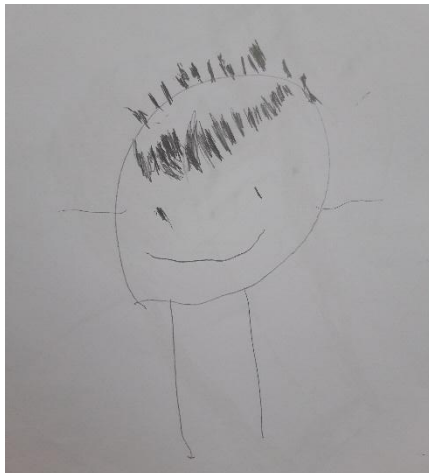
Djeca su rado sudjelovala u razgovoru o ljudskom tijelu, podijelila svoja zapažanja o istom, veselila se i zabavljala u igri koja je sadržavala kretanje i bila su oduševljena promatranjem svog odraza u ogledalu - jako ih je zabavljalo gledati smiješne izraze lica koje su radili pritom i pokrete koje su vidjeli u ogledalu. Po najavi zadatka, u kojoj ih nisam uputila da nacrtaju pokrete koje su primijetili u igri ili u ogledalu, svi su krenuli u realizaciju. Nitko nije rekao da ne zna nacrtati sebe ili da ne želi. Svako je dijete crtalo sebe bez da gleda kako se drugi crtaju. Kad sam kružila i gledala njihove radove te pritom postavljala pitanja poput: „Što to crtaš? Što si prikazala? Što tvoj crtež prikazuje?“, svi su rado odgovorili i objasnili svoje

crteže. Kako su završavali sa svojim uradcima, javili su se: „Ja sam gotov/gotova. Mogu na igru?“ Na to sam odgovorila da još malo pričekaju da im prijatelji završe kako ne bi došlo do prekida aktivnosti. Naime, kad jedno dijete ustane, i drugi požure te prekinu aktivnost iako možda još nisu završili svoj crtež. Nisam htjela da se to dogodi.

Likovni radovi djece

Slika 50 prikazuje „To sam ja dječak“ 3 g. staro dijete

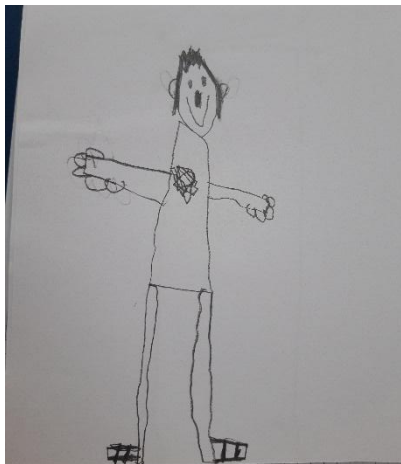
Slika 51 prikazuje dječaka , 4.5 g. staro dijete

U svom likovnom izrazu, na prvoj slici, dječak je upotrijebio kružne linije i nakupine kružnih linija, a u razgovoru je rekao da stupa i maše rukama. Dakle, njemu je bilo bitno prikazati pokret i to je napravio upravo ovim nakupinama kružnih linija.

Na slici do te, dječak je u svom likovnom izražaju prikazao sebe u obliku glavonošca. Na glavu lika dodao je ruke i noge koje izlaze izravno iz glave. Istaknuo je oči, usta i kosu koju je dočarao nizom linija oko glave. Objasnio je da je bilo smiješno igrati „Ogledala“ i da se smije.

Slika 52 prikazuje djevojčicu, 4 g. staro dijete

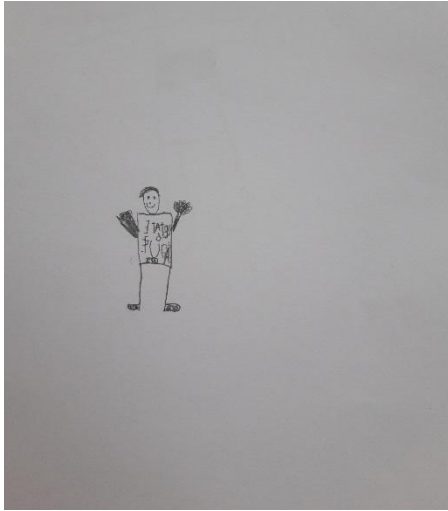

Slika 53 „ To sam ja“ dječak 5 g. starosti

Na idućoj slici djevojčica je prikazala sebe pomoću kvadratnog oblika iz kojega izlaze ruke i noge. Iz glave raste kosa, a osim očiju i usta nacrtala je i nos koji mnoga djeca u toj dobi izostave. Prikazane su trepavice kao dodatan detalj te španga koja joj je pričvršćena na kosu.

Prikaz iduće slike dječaka ima više detalja. Glava je prikazana krugom, kosa nizom zgusnutih linija oko glave, prikazane su i uši, nos, oči, usta. Tijelo mu čini kvadratni oblik iz kojega izlaze noge prikazane dvjema linijama čime se pokušava prikazati trodimenzionalnost. Jednako je kod ruku koje na kraju imaju prste koji su

vrlo važni. Na nogama je nacrtana obuća i to s detaljima pruga koje je imao na papučama. Odjeća, odnosno majica koju je imao na sebi isto ima detalj koji je uočio.

Slika 54 To sam ja, dječak 7 g. starosti

Prikaz lika napravljen je u minijaturi, ali obiluje detaljima. Glavu označava krugom, a tijelo kvadratom iz kojega izlaze zadebljane ruke ispunjene linijama, veće od ostatka prikaza jer simboliziraju pokret ruku koje je dijete pratilo. Noge su još uvijek prikazane kao dvije linije spuštene iz trupa. Dječak je dobro zamijetio zrcalni prikaz na svojoj majici pa su sva slova napisano zrcalno.

11.2. Crtanje balerininog plesa

Aktivnost je provedena s drugom mješovitom skupinom djece starosti od tri do sedam godina. U aktivnosti je sudjelovalo trinaestoro djece. Aktivnost je trajala sat vremena.

Uvod u aktivnost bilo nam je slušanje glazbe i gledanje baleta kao projekcije na zidu vrtićke skupine. Gledali smo balet Petra Iljiča Čajkovskog „Orašar“, čin: Ples šećerne vile, prikazan na adresi: https://youtu.be/Wz_f9B4pPtg.¹ Djeca su pogledala i slušala balet dva puta, prvi put bez uputa, osim da uživaju u glazbi, a drugi put im je pažnja usmjerena na pokrete balerine: „Pratite kako pleše, gledajte kako se vrti, kako može dići nogu, kako poskakuje“. Nakon gledanja i slušanja razgovarali smo o glazbi, ugođaju, sviđa li im se, o balerinama, koliko moraju vježbati da bi mogle tako plesati. Djevojčice koje plešu balet dijelile su svoja iskustva, a druga djeca su ih slušala. Čak su nam pokazale neke osnovne pokrete koje uče u baletnoj školi. Dječacima je taj razgovor o plesu bio dosadan i „glup“ te su se počeli rasipati. Zbog toga sam skratila priču ne bi li bar dio njih ostao uključen u aktivnost te najavila zadatak: „Idemo nacrtati kako balerina pleše. Nacrtajte njene pokrete prilikom plesa“. Nakon toga je dio djece sjeo za stol i počeo crtati ples balerine bijelom bojicom na crnom papiru. Taj sam materijal upotrijebila kao suprotnost materijalu u prijašnjoj aktivnosti da vidim hoće li biti razlika u crtežu. Kao i u prijašnjoj skupini promatrala sam nastanak njihovih radova i pitala što njihov rad prikazuje. Gledajući radove primijetila sam da djeca prikazuju pokret te da sva djeca ispunjavaju svoje likove bijelom bojom, kao i njihovo oduševljenje ostavljanjem traga bijele boje na papiru. Objasnili su mi da se kad crtaju na bijelom papiru „bijela boja ne vidi, nevidljiva je i sad im je baš super kaj se vidi“. Fotografsko dokumentiranje tijekom likovne aktivnosti nije bilo moguće.

Osvrt na aktivnost

Provedena je aktivnost kao produkt dala vrlo dobre prikaze pokreta te je cilj aktivnosti ostvaren. Međutim, nisam zadovoljna jer se dio djece rasipao i nije želio sudjelovati u crtačkom zadatku aktivnosti. Motivacija je bila zanimljiva djevojčicama, ali ne i dječacima te oni nisu željeli crtati jer je njima ples „glup“, „To

---

¹ Balet Petra Iljiča Čajkovskog, Ples šećerne vile, prikazan na adresi <https://youtu.be/Wzf9B4pPtg>

je za cure“, „Ja to nem crtal“. Djevojčice i dva dječaka koji su sudjelovali u crtanju bili su oduševljeni ostavljanjem vidljivog traga bijele boje na crnom papiru, a i zorno su svaki na svoj način prikazali pokret. Kad je netko završio svoj prikaz, donio mi je rad na uvid, objasnio što je nacrtao i zašto - svako je dijete prikazalo onaj dio plesa koji ga je najviše oduševio, a time i prikazao drugačiji pokret. Ostali su sjedili i radili bez potrebe da prerano završe svoje radove i odu na igru, iako su njihovi prijatelji već završili. Bili su koncentrirani na svoj crtež i završili ga.

Likovni radovi djece

Slika 55 Balerina, dječak 5.3 g. starosti

Slika 56 Balerina, djevojčica 7 g. starosti

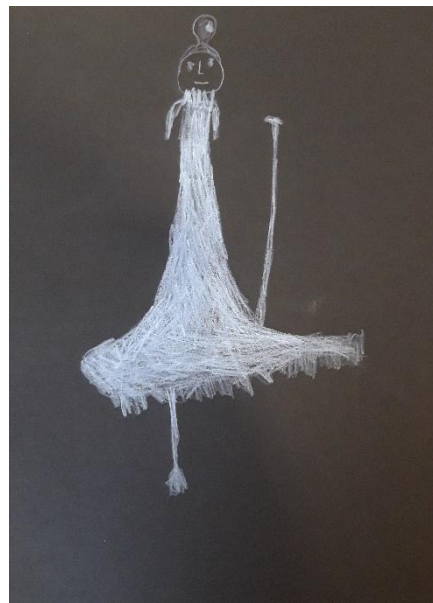
Prvi crtež zorno prikazuje pokret rukama dignutim u zrak i nogama odignutim od tla. Haljina je nacrtana mnoštvom linija, vide se prsti na rukama, glava, dulja kosa koja prikazuje da je na slici ženska osoba, oči, usta u širokom osmijehu, pa čak i vrat. Dijete je percipiralo pokret i prikazalo ga na svojstven način, kao da lik lebdi u skoku iznad tla.

Na drugoj slici je prikaz pokreta na koji smo stavili važnost u ovom crtežu prikazan predimenzioniranim rukama. Da bi dočarala pokret, djevojčica je izdužila ruke na svom liku balerine tako da su vrlo velike i savijene, neproporcionalne. Liku je

haljinom, trepavicama i frizurom u obliku punde označila spol. Modni detalj poput pojasa ističe se na haljini, a na glavi je nacrtala sve dijelove od ušiju, oči, nosa i usta.

Slika 57 Balerina, djevojčica 6.5 g. starosti

Slika 58 Balerina , djevojčica 6 g. starosti

Na idućoj slici pokret je prikazan savinutom jednom nogom, odnosno uočavamo deformaciju proporcija kojom se djeca često služe pri prikazu pokreta. Noga je još dodatno podvučena linijom uz nju da bi se dočarala vrtnja balerine. Isto se vidi i uz rub haljine ispod kojega je također podvučena dodatna linija. Glava ima

sve detalje, čak i obrve, frizura je nacrtana s preciznošću, ruke i noge su ispunjene bijelom bojom kao i na prijašnjim crtežima. Na crtežu do toga pokret je dočaran uzdignutom nogom koja izlazi iz haljine. Izgleda kao da noga raste iz haljine, vrlo je izdužena i naglašava kretanje. Ruke su vrlo malene na crtežu jer je djevojčici bilo zanimljivo gledati kako se kreću noge kod plesa. Cijela haljina je obojana bijelom bojom jer je djeci bilo odlično iskustvo ostavljati trag bijelom bojom koja se na crnom papiru jasno razaznaje, dok je na bijelom papiru dosad nisu uspjeli razaznati, odnosno nevidljiva je.

Slika 59 Balerina, dječak 4.8 g. starosti

Pokret je u ovom radu izražen linijama oko glavnog lika, kako je objasnio dječak. Stopala su neproporcionalna, naime vrlo su velika, prikazuju i prste na stopalu koje je nacrtao pomoću kružnih zatvorenih oblika, a razlog je bila vrtnja na prstima koja je dječaka fascinirala. Zabilježio je ono što mu je bilo najvažnije naglašavajući dio tijela koji mu je važan. Ostatak tijela kao i ruke karakteristične su za tu dob i za takav prikaz ljudskog bića. Iz ruku izlaze zrakaste linije koje predstavljaju prste, a spol je prikazao kosom u repu koja visi oko glave.

Rezultati istraživanja na temelju dječjih likovnih radova

Potvrđene su pretpostavke koje sam postavila za obje aktivnosti vezane uz poticaj i motivaciju u aktivnosti. U obje su aktivnosti poticaji i motivacija bili pokret. Međutim, u prvoj aktivnosti nisam kao zadatak postavila prikaz pokreta te on nije prikazan, dok je u drugoj zadatak bio jasno naglašen, prikaz pokreta, i djeca su na različite načine prikazala pokret. Načini prikaza pokreta slažu se s teorijskim dijelom rada u kojemu je objašnjeno na koje sve načine djeca prikazuju pokret. Prikazala su ga disproporcionalnošću udova - povećavši ruke na jednom crtežu da bi se prikazao pokret, povećavši stopala jer su bitna u kretnji, uzdignutim nogama, rukama i nogama prikazanim kao da lebde u zraku te povlačenjem dodatnih linija uz udove koji sudjeluju u pokretu da bi se taj pokret naglasio.

Pretpostavka da neće biti razlike u crtežima zbog odabira materijala, crni i bijeli papir te bijela bojica i olovka bila je pogrešna. Djeca koja su koristila olovku i bijeli papir nisu svoje likove ispunila, „obojala“ olovkom. Djeca koja su radila na crnom papiru bijelom bojom svaki su lik ispunila jer im je bilo oduševjavajuće otkriće da se bijela boja vidi, da konačno ostavlja trag na papiru, jer na bijelom se ne vidi.

Zaključak- likovne aktivnosti

U našim aktivnostima svako dijete prirodno pristupa likovnom stvaralaštvu, bez problema, sa sigurnošću i vrlo rado, kako u organiziranim aktivnostima, tako i u onim slobodnima. Uzima olovku u ruke i bilježi svoj doživljaj svijeta koji ga okružuje. Bez opterećenja prikazuju zadatke, ali i razne oblike po izboru ili iz mašte. Aktivnosti provedene u vrtiću s 36 djece u dobi od tri do sedam godina, ali i crteži koje su nacrtala djeca prijatelja i obitelji u rasponu od dvije do sedamnaest godina starosti uvelike potvrđuju faze razvoja dječjeg likovnog izražaja.

U pojedinim je crtežima vidljivo da je dijete određene dobi malo iznad faze razvoja, a u pojedinim malo ispod njih. Zapravo je svaki crtež specifičan i u skladu s djetetovom percepcijom okoline i njegovim unutarnjim stanjem.

U mješovitim skupinama u kojima su provedene stvaralačke aktivnosti mlađa djeca nisu imala potrebu gledati stariju, već su bez zadržke prikazali svoj izraz, svoje viđenje i doživljaj. Stariji su imali potrebu komentirati: „Kako si to kosu nacrtala. Ruke tako ne izgledaju.“ Bilo je i onih koji su rekli: „Ne mogu nacrtati... ne znam nacrtati.“ U jednoj skupini i: „Ne želim crtati“. Starija su djeca opterećenija kako će

crtež ispasti, hoće li biti „točan“, prisutan je i strah od ruganja, a kod pojedinaca manjak samopouzdanja da izraze individualnu percepciju svog vlastitog svijeta.

Odgovitelj treba nuditi raznolike poticaje i materijale da bi se djeca mogla nesmetano razvijati, kako u cjelokupnom razvoju, tako i u razvoju likovnog stvaralaštva.

12. ZAKLJUČAK

Crtanje je djeci jedna od najomiljenijih aktivnosti. Mi koji se bavimo odgojem i obrazovanjem moramo poticati, dati slobodu za likovno izražavanje, ali i razumjeti i pratiti likovni izražaj djece. Kroz likovne aktivnosti djeca se slobodno i kreativno izražavaju, ali i uče i razvijaju. Prikaz ljudskog lika među prvim je temama likovnog izražavanja djece i za njega djeca pokazuju veliko zanimanje. Kroz likovni izražaj i prikaz ljudskog lika kod djeteta prepoznamo kako percipira i kako se razvija od najranije dobi. Kroz njihov jedinstven prikaz ljudskog lika možemo pratiti faze razvoja djeteta pa tako i faze likovnog razvoja. Kroz tu dječju raznolikost njihovog prikaza shvaćamo koliko im je znanje o samom čovjeku i koliko mnogo načina djeca nađu da ga prikažu u raznim situacijama, položajima i raspoloženjima. Dječja percepcija, njihova osjetilnost, vlastiti način prikaza doživljaja i njihova mašta daju rezultate i odgovore na mnoga pitanja.

Radovi djece svih uzrasta od vrtićke dobi do adolescenata jasno prikazuju napredak i prate teorijske postavke.

Likovni izražaj djece potrebno je ohrabriti, potaknuti, razumjeti i pratiti jer svaki rad, svaki crtež djeteta prozor je u njegov vlastiti svijet, svijet njegovih emocija, misli, percepcije i spoznaje, odnosno cjelokupnog razvoja djeteta.

LITERATURA

1. Belamarić, D. (1986.) Dijete i oblik, Školska knjiga, Zagreb (str. 25-86).
2. Bodulić, V. Umjetnički dječji crtež, Školska knjiga, Zagreb (str. 29-33).
3. Grgurić, N., Jakubin, M. (1996.) Vizualni likovni odgoj i obrazovanje, Educa, Zagreb (str. 27-67).
4. Jakubin, M. (1990.) Osnove likovnog jezika; likovne tehnike; Priručnik za likovnu kulturu, Institut za pedagoška istraživanja Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu (str. 11-16).
5. Karlavariš, B. (1988.) Metodika likovnog odgoja 2, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb (str. 43-62).
6. Lowenfeld, V., Brittain, W.L. Creative and Mental Growth, Prentice Hall, New Jersey.
7. Malchiodi, C. (1998.) Understanding Children's Drawing's, The Guilford Press, New York, London.
8. Šparavec, J. (2018.) Drvo ili mjesec, Likovni odgoj za najmlađe, Ostvarenje d.o.o., Lekenik.

Članci:

1. Balić – Šimrak, A. Predškolsko dijete i likovna umjetnost.
//Dijete, vrtić, obitelj, vol16-17no.62-63 Prosinac 2010. URL:
http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=184161
2. Kovačević, A. Dječji crtež: spontani izraz djeteta ili rezultat intervencije.
//Mirisi djetinjstva.12(2006);str.41-48

POPIS ILUSTRACIJA

Popis slika

Slika 1 Prikaz ptice, djevojčica 4 g. starosti. Izvor: Malchiodi, 1998, str. 23.....	9
Slika 2 Prikaz ptica u slikovnici. Izvor: Malchiodi, 1998, str. 23.....	9
Slika 3 Prikaz ptica iste djevojčice 4 g stare nakon izlaganja slikovnici. Izvor: Malchiodi, 1986, str. 23.....	9
Slika 4 Prikaz obrisne i strukturne linije. Izvor: Jakubin, 1990, str. 15.....	10
Slika 5 Prikaz obrisne linije. Izvor: Jakubin, 1990, str. 15.....	11
Slika 6 Crtež 2 g. starog dječaka, početak likovnog stvaralaštva.....	14
Slika 7 Crtež 2 g. starog dječaka, početak likovnog stvaralaštva.....	15
Slika 8 Prikaz prvih pokušaja crtanja, titrajno crtanje, 2 g. star dječak.....	17
Slika 9 Prikaz 20 osnovnih šara prema R. Kellog. Izvor: Malchiodi, 1998, str. 73.....	17
Slika 10 Razvoj crteža ljudskog lika iz ranijih uzoraka šara i oblika prema R. Kellog. Izvor: https://images.app.goo.gl/AYyFuGe8Bz6W3Cf9	19
Slika 11 Crtež ljudi u gužvi. Izvor: Belamarić, 1986, str. 55.....	20
Slika 12 Crtež djeteta 4 g. starog, koji prikazuje prevaljivanje oblika. Izvor: Belamarić, 1986, str. 158.....	21
Slika 13 Crtež 6 g. starog djeteta koji prikazuje prevaljivanje oblika. Izvor: Grgurić, Jakubin, 1996, str. 51.....	21
Slika 14 „Mama me češlja“, najvažniji je češalj pa je i prikazan izrazito velik. Izvor: Grgurić, Jakubin, 1996, str. 46.....	22
Slika 15 „Mama vozi bicikl“ prikaz pokreta titrajućim i izlomljenim linijama, crtež 2 g. starog dječaka.....	23
Slika 16 Prikaz prvog organiziranog oblika ljudskog lika u kojem krug označava djecu. Izvor: Belamarić, 1986, str. 48.....	23
Slika 17 Prikaz glavonošca, 4 g. starog djeteta, ruke i prsti su nacrtani s dodatnim linijama koje označavaju pokret.....	25
Slika 18 Prikaz glavonošca, 3.5 g. staro dijete.....	25
Slika 19 Prikaz umanjene glave u odnosu na tijelo, tijelo prikazano četvrtastim oblikom, a glava okruglim, 4.5 g. staro dijete. Izvor: Belamarić, 1986, str. 69.....	26
Slika 20 Prikaz razlika u spolu odjećom, 4.5 g. Izvor: Belamarić, 1986, str. 73.....	27
Slika 21 Prikaz kola s leđa, 4.5 g. staro dijete. Izvor: Belamarić, 1986, str. 159.....	27
Slika 22 Prikaz detalja „Ispao mi je zub“, 6.5 g. staro dijete. Izvor: Lowenfeld&Brittain, 1987, str. 16.....	28
Slika 23 Prikaz pokušaja imitacije, ali se prema dijelovima tijela vidi da dijete još nije doseglo određenu fazu razvoja. Belamarić, 1986, str. 85.....	29
Slika 24 Crtež djeteta prikazuje dva čovjeka jednog iza drugog, u vertikalnom nizu, kako bi se dočarala dubina prostora. Vibrirajuće linije nacrtane oko ruku i nogu likova prikazuju pokret. Izvor: Belamarić, 1986, str. 3.....	30
Slika 25 Crtežom je prikazana dubina prostora, likovi su postavljeni vertikalno jedan iznad drugoga, likovi su prikazani četvrtastim oblicima, vidljive su spolne razlike u frizuri, prikaz detaljaj- oči, uši, nos, prsti na rukama. Izvor: Belamarić, 1986, str. 162.....	30
Slika 26 Prikaz transparentnosti, 5.5 g. staro dijete. Prikaz transparentnosti i profila kod sjedenja za stolom. Izvor: Belamarić, 1986, str. 147.....	31
Slika 27 Prikaz transparentnosti, 4.5 g. staro dijete. Slika prikazuje prozirne hlače. Izvor: Belamarić, 1986, str. 72.....	31

Slika 28 Prikaz spolnih razlika u frizuri i odjeći, 6.5 g. stara djevojčica	32
Slika 29 Prikaz spolnih razlika u odjeći i frizuri. Izvor: Belamarić, 1986, str. 77	33
Slika 30 Prikaz profila. Izvor : Belamarić, 1986, str. 86.....	34
Slika 31 Prikaz profila, 5.5 g. staro dijete. Izvor: Belamarić, 1986, str. 78	34
Slika 32 Crtež 10 g. starog djeteta, prikazuje lik majke konturnom linijom s detaljima kao što su frizura i naočale, prikaz pokreta i deformacije tijela u pokretu	36
Slika 33 Crtež 12 g. stare djevojčice, rađen pod utjecajem animiranog filma	36
Slika 34 Prikaz karikature 12 g. starog djeteta. Izvor: Malchiodi, 1986, str. 95	37
Slika 35 Prikaz crteža 16 g. stare djevojke	37
Slika 36 Prikaz crteža 16 g. stare djevojke	38

Kratka biografska bilješka

Moje ime je Petra Mićanović. Rođena sam i živim u Čakovcu. Majka sam dvoje djece, dvanaestogodišnjakinje i sedamnaestogodišnjaka, s kojima volim provoditi vrijeme, osobito u sportskim aktivnostima, putovanjima i izletima u prirodu. Njih dvoje su mi bili velika podrška kod upisivanja fakulteta, ali i kod učenja. Završila sam Jezičnu gimnaziju J. Š. Slavenski 2001. g. te 2015. položila državnu maturu. Godine 2016. upisala sam Učiteljski fakultet u Zagrebu, odsjek u Čakovcu, koji privodim kraju, te sam u iščekivanju dugo željenog rada s djecom, ali i nastavka obrazovanja.

IZJAVA O SAMOSTALNOJ IZRADI RADA

Ja, Petra Mićanović izjavljujem da sam ovaj rad izradila samostalno uz potrebne konzultacije, savjete i uporabu navedene literature.

Potpis:
